HRVATSKO-UGARSKI

USTAV

ILI

KONSTITUCIJA.

NACRTAO

BOGOSLAV ŠULEK.

ZAGREBU.
IS ANT. JAKIĆA.
1861.

12

HRVATSKO-UGARSKI

U S T A V

ILI

KONSTITUCIJA.

NACRTAO

BOGOSLAV ŠULEK.

U ZAGREBU.
BRZOTIS ANT. JAKIĆA.
1861.

Predgovor.

Sve se kod nas raduje, što nam je povraćen naš stari ustav iliti konstitucija; al, osim starijih pravoznanacah, malo ih ima, koji bi ga u istinu poznavali: pa kako će ga naučiti poznavati, kad neima do sada hrvatske knjige, u kojoj bi bio ustav taj razložen? Ovakve knjige pisane su ponajviše samo latinski i magjarski, te ih naši ljudi nerazumiju.

Pak opet treba svakomu domorodcu, da prouči ustav svoje domovine, da poznaje svoja prava i svoje dužnosti; jer, ako ih nepoznaje, kako će ih moći izvršivati?

Ovo me je pobudilo, da sam napisao na brzu ruku ovu knjižicu, u kojoj sam nacrtao, to jest na kratko opisao naš ustav. Naročito kažem, da sam ga samo nacrtao, a ne potanko razložio; jer da sam ovo htio, narasla bi velika knjižurina, a toj se hoće puno vremena. Nam je pako za tim stalo,

da našinci nauče brže bolje, jošte prije nego se sabor sakupi, poznavati našu konstituciju, da razaberu njezina preimućtva i vrsnoću, njezine máne i nedostatke, i da prema tomu popune, promiene i obrane što treba, kad se saberu u sabor. Toga znanja treba osobito onoj braći, koja do sada nisu uživala ustava, te ih zovemo u naše kolo. No kako će ono cieniti, čega nepoznaju? Treba ih dakle o tom poučiti — a to je najpreča namjera ove knjižice. Ona će ih uvjeriti, da ih nudjamo ne samo bratinstvom, nego i dragocjenim blagom državne slobode; da ih zovemo k sebi, ne da im se nametnemo za gospodare, nego da ih oprostimo tudjega gospodstva i povratimo samim sebi, neka si izabiraju onakve gospodare, koji su im po ćudi. Iz ove knjižice osvjedočit će se dakle, da smjeramo njihovu boljku, zovuć ih k sebi; da nam u tom nije stalo do privatne koristi nego do zajedničke narodne sreće.

Kako je ova knjižica malena, opet mi je više truda zadala, nego što se na prvi pogled čini. Ustav naš je imao do godine 1848. mnogo manah, i zato je bio one godine do dna promienjen. Al se je onda

sve samo rušilo, a prije nego se je dogradila od stare gradje nova državna kuća, ustav bi obustavljen. To je uzrok, da su se morali i sada, poslje povratka ustava, zadržati njekoje neustavne naredbe, da nebude praznine u državnom ustrojstvu. Trebalo ih je dakle takodjer napomenuti, da se štiocem predoči podpun obraz naše države; inače bi lasno pomislili, da je ono mana našega ustava, što je upravo krivnja vremena, koje nedopusti, da se popuni u našem ustavu, što je bilo odbačeno, budući protivno pravoj slobodi.

Ima napokon zakonah, za koje se upravo nezna, da-li kod nas valjaju; a ima ih opet, koji bi imali po ustavu valjati, al im je valjanost oteta ili barem obustavljena carskimi ukazi (patenti) o državnom vieću (consiglio di stato; Reichsrath). I ove je trebalo napomenuti. A možda ima još i drugih momentah, kojih nisam uvažio.

Molim dakle, da mi štioci oproste, ako sam posrnuo na ovom neutrtom, sklizkom putu.

U Zagrebu na 1. Ožujka 1861.

Pisac.

Uvod.

Čovjeku treba čovjeka, ako ljudski hoće da živi. Zato samo divljaci žive posamce, a ostali grade svoje kuće na blizu drugih kućah, da pomogne jedan drugomu, a Bog će svakomu — kao što kaže mudro narodna poslovica.

Više kućah na blizu stojećih sdruživa se u **obćinu** (Comunità, Gemeinde); pa kao što upravlja kućom domaćin iliti kućni starješina, onako upravlja obćinom glavar ili obćinski starješina.

Kad jedno ili više selah obćinu čini, to je **seoska obćina**; a u gradu ima **gradska obćina.**

Više obćinah jedne okolice čine opet kao jedno tielo i to se zove **županija** (Comitato, Gespannschaft), jer njom upravlja **župan.**

Sve ovo nije dosta, da budu ljudi srećni, nego treba da se sdruži više županijah jedne zemlje, da se sdruži sav narod u jedno veliko družtvo, kojim upravlja i vlada **vladalac**, i taj se zove **car**, **kralj**, **knez**, **vojvoda**, **predsjednik** itd., kako se je gdje uobičajilo. Ono zemlje, što drži i upravlja jedan vladalac, zove se **država** (stato; Staat), a ljudi u njoj stanujući zovu se **državljani** (Staatsbürger); uprav onako

zovemo **gradjane**, ljude stanujuće u gradu, a **seljane**, živuće u selu. Prema tomu, kako se zove glava države, zove se i sama država sad **carstvo** ili **carevina**, sad **kraljestvo** ili **kraljevina**, **vojvodstvo**, **kneževina** itd.

Državah ima na svietu, odkad su se ljudi dozvali pameti.

„Težko kući, gdje nije gospara,
A baštini, gdje nije pudara!“

kaže Dalmatinac. I pravo kaže; jer svaka se kuća razpada, gdje neima dobra gospodara, gdje radi svatko, šta hoće; gdje se nezna, tko pije, i tko plaća.

No kao što treba kući starješine, treba ga i obćini, i županiji, i državi. Ta ljudi bi se za kratko poklali, da neima nikoga nad njimi, da neima, tko će braniti nejakoga od silnika, poštenjaka od hrdje. A nije to sve. Čovjeku, da bude prava Božja prilika, treba toga mnogo, što nemože namaći jedna kuća ili jedna obćina, nego se tomu hoće više njih, hoće se ciela država. Ona treba da se brine o nauku, o trgovini, o ratarstvu i o svakom dobru i napredku državljanah, t. j. svega naroda stanujućega u jednoj državi. Što je kolievka za diete, to je država za čovjeka; kao što se stara roditelj za svoj porod, kuće gospodar za kuću, onako treba, da skrbi vladalac za svoj narod. No kao što mora slušati diete zapoviedi svog otca, jer samo njegovu boljku smjeraju: isto tako mora slušati i držav-

ljanin ono, što mu nalože stariji. Ove zapoviedi, koje moraju svi državljani, dakle sav narod držati, zovu se **zakoni**, kad nevaljaju samo za danas ili sutra, nego dotle, dok se opet nepromiene. U svakoj zemlji, u svakoj državi imade drugih zakonah, i jedna se država nerazlikuje upravo samo tim, što ima drugoga gospodara, nego jošte više tim, što ima druge zakone. A opet može jedan vladalac imati pod sobom više državah, i u svakoj valjaju drugi zakoni. Svi zakoni jedne države zovu se njezino **ustrojstvo** (organismo).

Prema ovoj razlici zakonah ima različitih državah.

U ovom pogledu diele se države na dvoje.

Ima zemaljah, gdje vladalac svu vlast sam drži u rukuh, i zato se zove **samodržac**. On može činiti, šta mu se hoće. On daje zakon narodu, pa, kad mu se svidi, promieni ili ukine taj zakon. On nameće narodu porez, koliko mu se svidi, diže vojsku, koliku hoće, troši novce, kako ga je volja, zapovieda narodu preko svojih ljudih — a računa nedaje nikomu.

U drugih državah nesmie sam vladalac nikakva zakona stvoriti, niti narodu poreza nametati, niti sve poglavare naimenovati. Kada treba kakov zakon, onda narod izabere poštene i pametne ljude, za koje znade, da razumiju posao, pa ih pošilja mjesto sebe svomu vladaocu, da š njim uglave, što zemlji treba; jer da se skupi savkoliki narod, nebi

se moglo viećati kako valja. Ove narodne poslanike pozivlje i sabira vladalac kod sebe na divan, pa ondje š njimi vieća i dogovara, šta treba narodu. Ovakova skupština sviuh narodnih poslanikah zove se **sabor** (parlamento, Landtag). U državah, gdje ima saborah, valja samo to kao zakon, što se u saboru uglavi i **ustanovi**. Toga treba da se drži i vladalac i narod. Ondje se dakle necaruje po svojoj volji i ćudi, nego po stalnih i **stavnih** zakonih, koji se toga radi zovu svi skupa jednom rieči **ustav** ili **konstitucija**. U državi ustavnoj vlada dakle takodjer vladalac, al mu nije zvanje zakone tvoriti, nego samo nastojati, da se izvršuju zakoni, što ih sabor stvori. Upravo zato se kaže, da u zemlji ustavnoj ima slobode, a gdje je samodržtvo (absolutizam), ondje je neima.

U državah je dakle kao i u kući. Kod njekojih narodah imao je otac neograničenu vlast u kući; on je mogao raditi, što mu se prohtjelo, zapoviedati, što mu se račilo — a svatko u kući morao ga je slušati, nitko mu nije smio prigovarati. Ova samovolja pružala se je i dalje: obćinski glavar se je onako gradio u obćini, kao što otac u kući; nije bio **zastupnik** obćine nego upravo njezin **gospodar**. A ljudi, koji su vikli sliepo slušati zapoviedi svoga seoskoga sudca, poslušali su bez prigovora i drugoga poglavara, a kamo-li su se čudili,

ako je i glava ciele zemlje radila kako ju je volja bila.

Ovako je bilo kod drugih narodah, a posve drugčije kod starih Hrvatah i ostalih Slavenah. Kod njih nije bio otac nikada neograničeni gospodar svoje porodice; već je sva kuća izabrala svoga domaćina iliti kuće gospodara. Ovako rade i dan danas ondje, gdje se je udržala svetinja starodavnih običajah i čistoća slavenskoga značaja. — Ovaj domaćin nije mogao po svojoj volji postupati, nego je samo ovršivao ono, što su svi ukućani uglavili i odlučili. Zato im je morao polagati račun o svojem gospodarenju, i kad s njim nisu bili zadovoljni, a ono su izabrali drugoga. — Isto tako kao u kući, postupali su stari Hrvati i u obćini: gospodari kuće izabrali su seoskoga starješinu pod istu pogodbu, uz koju su i oni sami bili izabrani od svojih kućah. — Više selah je onda opet izabiralo svoga vojvodu ili kneza, županije svoga župana, a sav narod svoga vladaoca. Da tko nepomisli, da je ovo samo izmišljotina, navest ću ovdje jednu 1000 godinah staru povelju iliti diplomu, u kojoj se pripovieda, kako su Hrvati svoga predposljednjega kralja Zvonimira izabrali.*)

*) In nomine sanctae et individuae Trinitatis. Anno Dominicae incarnationis millesimo septuagesimo sexto, Indictione decima quarta, mense Octobris. Ego Demetrius, qui et Svinimir nuncupor, Dei gratia Croatiae Dalmatiaeque Dux, a te Domine Gebizo, ex apostolicae sedis legatione, Domini nostri Papae

Sve ovo svjedoči, da su Hrvati već u prastaro doba uživali ustavnu slobodu, za kojom mnogi narodi sve do danas badava uzdišu. Ona je narodu hrvatskomu što i ptici zrak, a ribi voda. Pa nisu je od nikoga Hrvati na dar dobili, već se je kod njih rodila. Nego su poslie naša gospoda, pokle im bjehu omilili tudji običaji i tudja samovlast, ustav naš vrlo izopačila; a kamo su doprli tudjinci, po imenu Niemci, Talijani i Turci, ondje su ga sasvim zatrli; tako u Krajini, Dalmaciji, Sloveniji i žalostnoj Bosni. Hrvati i Slaveni u obće samo su dotle zadržali čistu svoju slobodu, dok se nisu s tudjinci oprijateljili, ili dok ih nije biesna divljač svladala. Pak i ondje tinja jošte uviek, kao iskra u pepelu, prvobitno slobodno ustrojstvo države, kojemu su bile temelj **zadruge** (Hauscommunion), i netom se skrši tudji jaram, eto ti ustavne države, kao što smo ju ugledali u Srbiji.

I hrvatski ustav bio je za dugo nagrdjen tudjimi uredbami: odnošenje medju spahijom ili podložnikom, medju vlastelinom i kmetom, i njegova zla sestrica, tlaka i robota, jednom rieči **feudalizam** bio je od drugud k nam donešen, dokle nam nije godina 1848. opet ustav naš očistila od tudje pri-

---

Gregorii potestatem obtinente, in Salonitana Basilica Sancti Petri, synodali et concordi totius Cleri et populi electione, de Croatorum Dalmatinorumque regni regimine, per vexillum, ensem, sceptrum et coronam inuestitus, atque constitutus rex, tibi deuoveo, spondeo, et polliceor etc.

truhe. Odavde se vidi, kako se oni varaju, koji se nadaju, da će nam sloboda od drugud ogranuti: mi smo od tudjinah dobivali od viek viekah samo robstvo i gospodstvo, a slobodu smo si kod svoje kuće i stvorili i udržali.

Pita se sada, što je bolje po narod, da li onaj način vladanja, kad car ima sám svu vlast, ili onaj drugi, gdje vladalac mora onako postupati, kao što je s narodom ugovoreno; šta je probitačnije, samovlast ili ustavnost?

Ima vladalacah, koji misle sbilja dobro po narod; koji rade, neprestaju, kako će usrećiti državu svojoj brigi povjerenu. Al imade i takvih, koji plivaju u razkošju, dok narod gine od gladi; koji vade od siromaka posljednju krajcaru, a prosiplju novce medju malovriedne udvorice; koji ratuju od obiesti, a podložnici im prolievaju krvcu za njihovu slavu ili baš prkos. Jao nesretnomu narodu, koji se namjeri na ovakvoga gospodara! Tko će o tom i posumnjati, da bi trebalo ovakvu samovoljnu vladaocu stegnuti njegovu vlast? Jer vladaoci nisu od Boga postavljeni, da narode upropašćuju i globe, nego da ih usrećuju i k pravoj slavi vode.

Al i oni vladaoci, koji dobro misle po narod, posrću više putah, te u mjesto da narodu pomažu, a oni mu odmažu. Drugčije ni nemože biti. Sam je Bog sveznajući i svemogući, Bog sam znade šta komu

treba; a ljudi su svi slabi i mlohavi, pa grieše više putah i nehotice. Kako će jedan vladalac doznati, što svakomu njegovomu podložniku treba, kad ih ima više miliunah? Nemože bome zarediti od kuće do kuće, nemože izpitivati svakoga pojedince, jer nebi dospio na kraj izpitu.

Kazat ćeš, da može pozvati i namjestiti valjane ljude, pak oni neka upravljaju narodom, kako najbolje znadu. Valjala bi ti rieč, da je svakomu na čelu napisano kakav je. Nego upravo to je zlo, što se vladalac više putah prevari, te misli, da je odabrao najvještije i najpametnije ljude za svoje savjetnike, za svoje ministre, a ono su sve same ovejane varalice. Oni rade, kako je po njih bolje, a ne kako je po narod dobro; zato namještaju u ostale službe sve samo onakve ljude, koji su prema njim, koji š njimi drže i š njimi zajedno ovce strigu. Budući svi u dogovoru, dolaguju vladaocu, što mu ugadja, makar i nebila istina; kazuju mu, kako je narod sretan i zadovoljan, da ni neželi kakve promjene. Pa da vladalac nebi kako doznao, da to nije istina, nepuštaju nikoga pred njega, tko bi mu to mogao dokazati. Ako se pako tko i provuče kroz ovo gladno jato narodnih pijavicah, i potuži se vladaocu radi pretrpljene krivde: il ga opišu kao nemirnu i smušenu glavu, koja pretjerava; il obećaju vladaocu da će se krivdočinac kazniti (pedepsati); a u mjesto toga zatvore tužitelja, kad se kući povrati. To videć ostali, neusudjuju se ni potužiti, kad im njihov starješina

krivo čini, već podnose nepravdu, da nenabasaju sa zla na gorje.

Kad vladalac ovakov hoće zemlju da obidje, i da se svojima očima osvjedoči, da-li je narod zadovoljan: ljudi njegovi zapovjede narodu, da ga liepo i svečano dočeka, da nepoštedi truda ni troška, da popravi brže bolje pute i kuće, kud će vladalac putovati — pa jao onomu, koji bi drznuo očitovati vladaocu jade i nevolje ugnjetenoga naroda, on bi se kaznio kao uvrieditelj veličanstva, kao izdajica domovine!

Tako siromah vladalac pored najbolje volje nemože doznati, što je i kako je, a kamo-li da izlieči rane svomu narodu. Pa da ovaj nebi se napokon od sdvojenja pobunio, drži se silna vojska i množtvo uhodah (spiah, špiunah), koji za veliku plaću doušavaju svojim poglavarom svaku rieč, što su ju čuli.

Ovako biva u državi, koja ima samodržca. Sasvim drugčije je u zemlji ustavnoj, gdje se mora i sam vladalac držati stavnih zakonah, ugovorenih sa samim narodom, to jest s njegovimi poslanici sabranimi u sabor. Saboru moraju odgovarati svi urednici (impiegati, Beamten) namješteni od vladaoca; saboru se mora podnieti račun o svih potrošenih novcih, pak ako što nije u redu, mora nadomjestiti onaj, koji je kriv. Saboru se može pritužiti, komu je učinjena nepravda; sabor pazi, da li su se držali zakoni od njega stvoreni; sabor nastoji, da se samo toliko voj-

ske drži, koliko baš treba za sjegurnost zemlje, i da se samo toliko urednikah namješta, koliko treba, da nezapnu javni poslovi. A svaka obćina i županija izabira sama svoje urednike, odredjuje im plaću i traži račun od njih, pak ako se nevladaju onako kako valja, kreće ih iz službe.

Sad će svatko znati lasno odgovoriti na pitanje gori stavljeno: što je bolje po narod, kad njim vlada samovlastnik neograničenom vlasti, ili kad ima vladaoca, kojemu je vlast ustavom stegnuta?

Doista će odgovoriti svaki pravodušni čovjek, da je ustavna država bolja i primjerenija od samovlastne. A to potvrdjuje očevidno historija svih državah: čim je veća samovlast, tim veća glupost, siromaštvo, podlost, tim veće bezzakonje, tim veći porezi, nameti, daće i državni dugovi. A u zemlji ustavnoj narod je prosvietljen, razborit, slobodan i bogat; ondje cvate nauke, cvati trgovina, cvati zanat i ratarstvo, i svake ruke napredak. Pogledajmo u ustavnu Englezku, Belgiju, Holandiju, koliko su prema ovim ustavnim državam zaostale zemlje samovlastne, po imenu ista Austrija, Rusija, Napulj, a kamo-li Turska!

Hrvatski narod, živeći po Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, vojničkoj Krajini, Istri i Bosni, imao je u staro vrieme svoje posebne kralje. Prvi hrvatski kralj zvao se je **Držislav** i živio je oko godine 1000.; a najslavniji bijaše **Petar Krešimir**, koji je vladao oko

godine 1050. Nijedan hrvatski kralj nije imao neograničene vlasti, nego je samo ono valjalo, što je sabrani narod u saboru odlučio i kralj potvrdio. Već onda je bila hrvatska kraljevina podieljena na županije; u današnjoj Dalmaciji bile su onda županije: ninska, kninska, cetinska, imocka, primorska; jer je ovo sve pripadalo u staro vrieme pravoj Hrvatskoj. — **Dalmacija** su se zvali upravo samo primorski gradovi i otoci; a ime **Slavonije** nadjenuto bi kasnije onoj strani hrvatske države, što leži medju Dravom, Murom i Savom.

Pokle je izumrla kraljevska porodica hrvatska, te su se gospoda otimala za krunu: podiže ugarski kralj Koloman vojsku, da se posluži ovim metežom i da osvoji Hrvatsku i Dalmaciju. Kad su to doznali Hrvati, ustali su na noge junačke, da odbiju tudjinca. To videć Koloman, koji je sa svojom vojskom kod Drave stajao, posla k njim svoje poslanike i ponudi im se za kralja; podjedno im vjeru dade, da će kraljevati po starom njihovom ustavu, da mu neće morati nikakva poreza plaćati, nego samo u pomoć ići, kad bi na njega neprijatelji navalili, a isto tako, da će i on ih braniti sa svojom ugarskom vojskom od svakoga dušmanina.

Hrvati pristanu na to, i pošalju kralju 12 poslanikah od 12 hrvatskih plemenah, da ugovore mir s kraljem. Kažu ljudi i pričaju, da se je ovaj ugovor medju kraljem ugarskim i narodom hrvatskim uglavio u Križevcu gradu, u staroj njegovoj crkvi. Odavde

odvedu Kolomana u stari hrvatski Biograd (nedaleko od Zadra, a sada se zove Zara vecchia), gdje je bio godine 1102. poslie rodjenja Isukrstova krunisan krunom starih hrvatskih kraljevah.

Ondje se je Koloman kralj zakleo na svetom križu, da će čuvati i braniti sva prava, slobode i običaje hrvatskoga naroda, da neće bez njegova dozvoljenja ni poreza mu nametati, ni vojske dizati, da će sam dolaziti u Hrvatsku i državne njezine poslove s hrvatskim saborom opravljati. Jošte se je zavjerio, da će si narod sam izabirati moći svoje banove, župane (Comites) i ostale poglavare, dapače i biskupe, i da bez dopuštenja Hrvatah neće moći u njihovoj zemlji nijedan inostranac, niti Magjar stanovati.

Za veće vjerovanje podielio je kralj Koloman posebnu povlasticu iliti privilegiju svakomu gradu, u kojoj mu potvrdi sve ove sloboštine. Do dana današnjega dočuvale su se njekoje ovakve povlastice; za primjer i dokaz evo ovakve privilegije, što ju od njega dobi dalmatinski grad Trogir*).

---

*) Priobćujem ju ovdje od rieči do rieči, da se svatko uvjeri o istini onoga, što sam kazivao: „Anno Dominicae Incarnationis M. C. VIII mense V die XXV Anno XII Regni mei. Ego Colomanus Rex Vngariae, Croatiae atque Dalmatiae, juro super sanctam Crucem Vobis Tragurinis, meis fidelibus ciuibus, firmam pacem; mihi et filio meo aut successoribus meis tributarii non sitis; Episcopum vero aut Comitem,

Kao što je bila Hrvatska razdieljena na županije, onako su bile razdieljene i druge slavenske zemlje na **župe**, po imenu i današnja Ugarska. Magjari došav okolo godine 890. iz Azije u Europu, bili su narod junački, nu tako divlji, da su se sirovim mesom hranili, glavu brijali, i drugoga posla nisu ni poznavali nego lov i rat. Al su imali vrlo mudrih vojvodah, koji, videć, kako se živi u pitomoj Europi, naveli su svoj narod napokon, da se u liepoj Ugarskoj za uviek nastani, upitomi i pokrsti. Osim vjere i kulture primili su i običaje zemlje,

---

quem Clerus et Populus elegerit, ordinabo, et lege antiquitus constituta vos uti permittam, praeterquam introitus portus ciuitatis de extraneis duas partes Rex habeat, tertiam vero Comes Ciuitatis, decimam autem Episcopus. In ciuitate quoque vestra neminem Hungarorum, vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit, cum autem ad vos coronandus, aut vobiscum Regni negotia tractaturus advenero, nemini ciuium vis inferetur Domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit. At, si forte aliquando Dominium meum aliquem aggravare videbitur et alias ire voluerit, secure cum vxore et filiis et familia et omnibus suis quocunque sibi placuerit, eat. — Hoc autem Sacramentum a Rege et ab Archiepiscopo Laurentio & Comitibus Hungariae confirmatum est. Ego Joannes Palatinus Comes laudo et confirmo. Ego Appa Comes laudo & confirmo. Ego Thomas Albensis Comes laudo & confirmo. Jacobus Borsodiensis Comes laudo & confirmo. Ego Vgudi Wasuariensis Comes laudo & confirmo. Ego Slauiz Comes Nouogradensis laudo & confirmo.

koju bjehu osvojili, i zadržali su uredbe, koje su ondje našli. To zasvjedočavaju nedvojbeno imena častnikah, koja su Magjari do danas zadržali. Kod njih se zovu najveći državni častnici (Barones regni) az ország zászlósai, to će reći **zastavnici rusaga. Nadvorni župan** ili jednom rieči **nadvornik** (Comes palatinus, zato tako nazvan, jer je izprva stanovao na kraljevskom dvoru iliti palači) zove se i dan danas magjarski nádor-ispan, ili u kratko nádor. **Ban** se zove i magjarski bán; **tovarnik** (Tavernicus) tárnok;*) **komornik** je kamarás; **poharnik** je pohárnok; **stolnik**-asztalnok; **dvornik**-udvarnok; **župan**-ispán; **megja**-megye, **vojvoda**-vajvoda ili vajda; **pečat**-pecsét; **pristav**-pristaldus; **tabornik**-tabornok; **pra** ili **parnica**-pör; **parac**-pörös (peruš). Samo **konjušnik** zove se pravo magjarski lovász.

Sve ovo pokazuje jasno, da su Hrvati već prije svoga sdruženja s Ugarskom imali ustav, i da ga nisu dobili od Magjarah; dapače su ovi prigrlili državne uredbe slavenske. To je dokaz, da Magjari nisu držali Hrvate za svoje podložnike, nego za svoje premce (par); to je uzrok, zašto se hrvatski ustav od davnih davninah do dan danas u glavnih stvarih slaže s ugarskim. Zakoni, stvoreni na saboru ugarskom, ponajviše su odgovarali hrvat-

---

*) To će reći čuvar kraljevskoga tovara ili blaga, koje se je vozilo izprva na tarnicah; dakle štono sada Srblji kažu komore.

skomu ustavu, te su ih ovi takodjer primali; kao što n. pr. i sam glavni ugarski zakonik, nazvan latinski „Tripartitum", a preveden na hrvatski jezik od Ivana Pergošića i naštampan u medjumurskom Nedjelišću o trošku grofa Jurja Zrinjskoga.*) Zato ga i dan danas svim pravom zovemo ustavom ne ugarskim nego **hrvatsko-ugarskim**, jer ga je hrvatski narod isto tako stvarao, kao što i Ugri, i prolio je toliko krvce za svoju ustavnu slobodu koliko i oni. Posve je dakle u redu, ako Hrvati zovu Magjare i sve Ugre, to jest sve stanovnike ugarske zemlje, svoju **ustavnu** braću.

Pokle je preminuo kralj Koloman, njegovi su nasljednici vjerno držali ugovor, nazvan „privilegium libertatum" (to će reći, **povlastica sloboštinah**), sklopljen medju kraljem ugarskim i narodom hrvatskim. Svaki je kralj, zasjednuv na ugarski priestol (trono), došao i u Hrvatsku, da se okruni za našega kralja; a njekoji su bili prije krunisani za hrvatskoga kralja nego za ugarskoga. Po imenu pako bili su za naše kralje okrunjeni Stjepan II., Gejza II., Stjepan III., Andrija II., Karlo Roberto (u samom Zagrebu), Karlo Drački, Vladislav napuljski. Ovom

*) Znamenito je, da su Hrvati ovaj ugarski zakonik prije preveli na narodni jezik nego Magjari na svoj.

prilikom su svim gradovom dielili povelje, u kojih su potvrdjivali njihove starinske povlastice*)

No buduć da ugarski kraljevi nisu dospievali opravljati sve poslove hrvatske države: to su ondje namještali mjesto sebe sinove ili rodjake, da mjesto njih upravljaju zemljom s **kraljevskom vlasti**, to će reći, što su ovi vojvode odlučili, to je bilo tvrdo, kao da je sam kralj odredio**). Oni su sazivali sabor, predsjedali mu, darivali zemlje i po-

---

*) Za dokaz evo jedne takve povelje podieljene od Kolomanova sina gradovom dalmatinskim Trogiru i Spljetu. U njoj naročito potvrdjuje slobodu podieljenu im od svog otca: „Ego Stephanus Colomani filius, Rex Hungariae, Croatiae atque Dalmatiae anno Dominicae Incarnationis 1124, Indictione secunda, mense Julio, nono anno Regni mei, eandem libertatem et pacem a patre meo vobis Tragurinis et Spalatinis ciuibus stabilitam, cum Episcopo et Comitibus & omnibus Regni mei Principibus, sub eiusdem Sacramenti obligatione confirmo & corroboro. Ego Marcellus Strigoniensis Archiepiscopus laudo & confirmo. Ego Gregorius Baacensis Archiepiscopus laudo & confirmo. Ego Simon Quinque-Ecclesiae Episcopus laudo & confirmo. Ego Cledinus Comes laudo & confirmo. Ego Marcus laudo & confirmo. Ego Lambertus Comes laudo & confirmo. Ego Buzco Comes laudo & confirmo. Ego Nicolaus laudo & confirmo. Ego Jacobus Comes laudo & confirmo. Ego Sergius Comes laudo & confirmo.

**) Evo opet za dokaz jedne povelje kojom dalmatinsko-hrvatski vojvoda Andrija (potonji kralj) potvrdjuje povlastice podieljene od njegovih djedovah spljetskim nadbiskupom: „Ego Andreas Dei gratia Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Chulmaeque Dux, confirmo

vlastice, sklapali ugovore s drugimi zemljami, dielili plemenštinu, predvodili narod u ratu. Zato su imali posebnu dvorsku kancelariju i druge dvorske dostojanstvenike. Dapače njekoji namjestnici bili su baš pravi kraljevi, kao što n. pr. Bela.*) Drugi su se opet zvali „**kralj-namjestnik**" (Prorex), kao što n. pr. Ulriko grof Celjski, tast kralja Šišmana (Žige), koji je vladao oko godine 1400.

B. Domnio capellam S. Moysi & Sancti Stephani in Salona, cum omnibus ad eas pertinentibus, in perpetuum, quas olim Patres nostri, videlicet Geyza Rex et Stephanus eidem Ecclesiae Regia concesserunt, statuentes scilicet, ut non liceat alicui Bano, vel principi, seu cuilibet ministrorum nostrorum, hanc nostram confirmationis seriem infringere, vel ei ausu temerario contraire, aut ipsam Ecclesiam in aliquo aggravare, sive ejus jura diminuere. Qui autem aliter facere attentaverit, iratum habeat trinum et unum Deum, et nostram indignationem incurrat. Anno Domini nostri Jesu Christi 1198. Bano existente Andrea, Georgio Tiniensi Episcopo, Michaele Traguriensi Episcopo, Michaele Scardonensi Episcopo, Matheo Corbaviensi Episcopo, Macharia Comite, Joseph Comite, Bea Comite. Hanc nostrae confirmationis paginam Petrus Ducis Aulae Cancellarius adnotavit, Praestaldo huius rei dato Vratislao filio Vratislai de Zagrabia.

*) Za dokaz evo njegove povelje, kojom podieli Turopoljcem plemenštinu: „In nomine Sancte Trinitatis et indiuidue Vnitatis. Bela, Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Gallicie, Rame, Seruie, Lodomerieque Rex, primogenitus Regis Andree, et rex in perpetuum. Cum a primo rerum exordio libertatis omnium equalis fuerit condicio, diuina consulit pietas, et in id ipsum regia debet annuere benignitas, vt, pro quibus merita efficaciter interpellare iudi-

Sve ovo pokazuje jasno, da se trojedna kraljevina nije podložila Ugarskoj, nego samo da je

---

cantur, ad pristinum libertatis aere (sic) restituendi fore censeantur. Cum ergo gloriosa res sit libertas, nullo nobilius remuneratur deuote seruientium libertas, quam eo, quod per fauorabilem donationem ad altiora prouehatur per gratiam, quod non habet per corrupte carnis naturam. Considerantes igitur multitudinem seruitiorum Budune et fratrum suorum Iwan scilicet et Lewcha, nec non et cognatorum suorum videlicet: Georgii, Iwan filii Ladislai, Birbizlai, Nicolai, Dobche, Miluani, Rodus, Tele, Roscue, et aliorum iuxta eiusdem generationis lineam descendentium, ab obligatoria seruitute castri Zagrabiensis eximentes, liberati inferioris officii vinculo gaudeant, et honesta societate seruientium regis, et concesse libertatis nobilitatis in totam successionis eius prosperitatem transfundatur; introducti in participium regalis domus glorientur de libertatis munere, quod adepti sunt fidelitatis deuotione. Verum quia prolixitas temporum sua frequenti reuolutione fragilem memoriam hominum superinducendo consueuit frequentius eneruare, ea, quae per nos prouida circumspectione geruntur, scripture, que mater memorie dicitur, decreuimus mancipanda. Vt autem hec nostra concessio robur obtineat firmitatis, ac in perpetuum perseueret irretractabilis, presentem paginam sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum per manus Mathie Praepositi Zagrabiensis, tunc temporis aule nostre Cancellarii. Anno gratie MCCXXV. Venerabili Vgrino Archiepiscopo Colocensi existente, et Cathedra Strigoniensi vacante. Rudberto Wesprimiensi, Stephano Zagrabiensi, Episcopis existentibus; Alader totius Sclauonie, Wonic de maritimis Banis existentibus, Chak Budrugien., Qonith Bacien., Iula ferrei castri, Comitibus existentibus. Pausa Tauernicorum, Andrea Dapiferorum, Bogomiro Pincernarum, Iwan Agazonum tenentibus magistratum.

priznavala ugarskoga kralja i za svoga, upravo onako, kao što priznajemo i sadašnjega ugarskoga kralja za svoga vladaoca.

To potvrdjuju i kašnji dogadjaji. I pokle su samo banovi upravljali našom domovinom, ovi nisu primali zapoviedih od ugarske **vlade** nego samo od ugarskoga **kralja**.

Kad je dospjelo kraljevsko pleme smrti Ludovika II., izabrali su Hrvati u svom saboru godine 1527. Ferdinanda I. napose za svoga kralja, nit se neosvrćuć na to, da je on već bio kralj ugarski. A da ga izaberu, sam je Ferdinando molio preko osobitih poslanikah. Pokle je hrvatski sabor njega i njegove nasljednike izabrao za svoga vladaoca, zavjerova se Ferdinando u posebnoj povelji u svoje i u ime svojih nasljednikah, da će štovati i braniti sve sloboštine i pravice trojedne kraljevine. Isto učiniše poslie njega svi njegovi nasljednici u kraljevskoj zavjernici (inaugurale diploma), kad su bili krunisani na ugarsko-dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga kralja.

Kad je Karlo VI. zaželio, da mu njegova kćijedinica, Marija Terezija, bude nasljednica, opet se je napose obratio na sabor trojedne kraljevine, da pristane, osebice od ugarskoga sabora, na novi red nasljedbe, nazvani „sanctio pragmatica." Sabor to učini g. 1713. a Karlo VI. iznova potvrdi naše sloboštine, pak i tu, da možemo izabrati novoga kralja, kad izumre sada vladajuća slavna kuća Habsburgah.

Istina, da su kasnije hrvatski banovi sa dva tri hrvatska poslanika dolazila na ugarski sabor; nu zakoni ondje stvoreni samo su onda valjali, pokle su bili proglašeni na našem saboru. Zato zakoni, učinjeni na ugarskom saboru godine 1848., nevaljaju kod nas, jer nisu bili od našega sabora primljeni.

Nasuprot valja i za Ugarsku više naših zakonah, koji su bili na ugarskom saboru odobreni i u ugarski zakonik uvršteni; a promieniti našega zakona nije bio vlastan ugarski sabor.

Osim toga ima trojedna kraljevina sloboštinah, kojih ni sama Ugarska nije imala. Ovamo ide na pr., što su Hrvati samo polovicu običnoga u Ugarskoj poreza plaćali, morsku sol vrlo jevtino dobivali, slobodno po moru trgovali, prosti bili od izdržavanja vojske, od magjarskoga jezika, od primanja inovjeracah. Napokon je trojedna kraljevina imala i posebnu upravu, sudove itd.

Ovo, što sam naveo, i što ću u ovoj knjižici jošte obširnije razložiti, dokazuje bjelodano, da trojedna kraljevina nije bila samo kao prišipetlja Ugarske, a kamo-li joj je bila podložena; već su obje kraljevine bile ravnopravne; one su bile kao dvie rodjene sestrice, imajuće jednoga otca — kralja.

A blago nam obojici, dok je bilo ovako, dok smo bili glavni prijatelji, dok se je ostavljalo svakomu svoje! Nego u početku ovoga stoljeća bješe Magjari zastranili s ove jedino spasovodne staze

i počeli dokazivati, da trojedna kraljevina njim pripada, dapače podpada; napokon su joj zanijekali sva posebna prava, dapače i naslov **kraljevine**, a Slavoniji baš i ime, prozvavši Hrvatsku samo svojom **pokrajinom** (tartomány), a Slavoniju **»prekodravskim okružjem.«** I drugčije su nas kojekako ponizivali, tako da je napokon uzavrela i mirna krvca pravoga Hrvata, poznavajućega staru slavu svoje domovine i slavna djela svoga junačkoga naroda.

Nu zastrimo vječnom koprenom ono doba, u koje se dva vjerna druga bješe pokrvila; jer nisam nakanio rane pozledjivati nego liečiti. Al onoliko, koliko sam rekao, trebaše kazati, da svaki i najprostiji Hrvat pozna odnošenje svoje domovine prama Ugarskoj. Sada, gdjeno se o tom radi, da se ponovi savez s ovom staroın drugaricom, treba da svatko vidi, kada i zašto je bio ovaj savez tvrd, pa kada i zašto je oslabio. —

Ovo razmatranje može nam biti pod jedno odgovor na pitanje: šta je bolje i probitačnije po trojednu kraljevinu, obnoviti s Ugarskom onaj stari prvobitni savez; ili nastaviti isti onaj savez, kakav je bio godine 1848., kad smo se zaratili.

Ovaj ustav, što su ga Hrvati uživali 1300 godinah, potonu u buri od godine 1848., te smo i mi pali pod samovlast. Deset godinah smo kukali pod njezinom gvozdenom šibikom. Za ovaj

desetak godinah platila je Hrvatska više svakojakih porezah i prirezah nego prije za cielih sto godinah; za ovo kratko vrieme izvadilo se je kod nas više vojnikah nego prije za petdeset godinah. A pored tolikih teretah, što ih Hrvati nošahu, bili su opet svagdje zapostavljani, prezirani, progonjeni. Sve su bolje službe tudjinci zaokupili, a da se u njih utvrde, uveli su tudji njemački jezik u javne poslove, kojemu Hrvat nemože lasno biti onako vješt kao rodjen Niemac. Pored tolikih novacah, što su ih bečki ministri od nas i od svakuda sgrnuli, te je sva zemlja obubožila: ipak su za vrieme svoga gospodovanja za 1500 miliunah forintih državu zadužili, tako da sada jedva dotječe trećina sviuh državnih dohodakah za plaćanje kamatah na tolike dugove. Dok se je kod nas porez nemilice iztjerivao; dok su kod nas ljudi od gladi skapavali: tamo gori su gospoda prosipala u taman krvavu muku jadne sirotinje.

Jel čudo dakle, što je zaigralo malo i veliko od veselja, kad nam je milost kraljeva na 20. Listopada 1860. godine naš starodavni ustav povratila; što je sve blagoslovilo onaj sretni časak, kad smo se oprostili samodržtva i stupili u hram slobode?

Al nam se radost pomuti, kad pomislismo, da je samo jedna strana hrvatskoga naroda postala dielnica ovoga dobročinstva. Ni negovoreć o našoj braći, stenjućoj pod težkim jarmom turskoga

zuluma: nije ni Krajišnike, ni Dalmatince, ni Istrance ogrijalo ovo novo sunce slobode, i jednako stoje pod zapovjedi one gospode, s kojih smo mi evo po gotovu propali. Dà, braća ova naša niti nepoznaju blagodati našeg ustava; niti neznadu, da su ga njihovi otci s našimi pradjedovi zajedno uživali i branili, da i njih ide ista ona sloboda, koju smo mi iznovice stekli.

Kao vjerna braća želimo s vami dieliti ovu našu sreću, i zato vas pozivamo u naše kolo, na naš pir! Pa da znate potanko, čim vas nudjamo: evo ću vam razložiti na široko, šta će to upravo reći **ustav**, i kakov je naš ustav.

Načela pravog ustava.

Da tko može procieniti preimućtva našega ustava, mora ponajprije znati, kakav treba da je ustav. U tom pogledu ima jošte puno predsudah u svakoj državi, a najpače kod nas, gdje se je o prvotnom cilju i o najboljem ustrojstvu države slabo mislilo i učilo. Nije čudo dakle, što ima ljudih, koji misle, da su povratkom ustava prestale sve dužnosti državljanah, prestali porezi, prestalo izvršivanje zakonah — pa to da nam je ustav donio! Drugi opet, govoreć o ustavu, misle, da u državi ustavnoj nema obćenitoga gospodara, nego da je svatko sebi gospodar i zato da je dužnost i

pravo svakoga državljanina stezati vlast državne vlade i smetati njezinu djelovanju.

Ovo je upravo **protivno ustavnosti**; gdje bi se ovako radilo, ondje nebi bila država ustavna, nego upravo neustavna, koja bi se za kratko razpala.

Kao svakomu družtvu tako treba i državi osobite glave, koja ima baš samo o tom nastojati, da se postigne cilj države: da bude svatko, kao član države, srećan. Glava države, to je **vladalac**, i njegovi pomoćnici, to je jednom rieči **vlada**. Nebi-li dakle ludo radili, kad bismo priečili državnu glavu, da nemože postići državni cilj, da nas nemože usrećiti? Dapače svatko pametan će priznati, da joj u tom poslu moramo upravo na ruku ići i svesebice joj pomagati, da se može poslužiti svimi sredstvi smjerajućimi na usrećenje državljanah.

Vlada mora dakle **vladati**, mora imati svu potrebitu **vlast**, da postigne ovaj cilj.

Ovamo ide, da može nadgledati sve, što zasieca u državne poslove, i paziti, da-li se tu radi po zakonu. Medju vladina prava spada dakle i to, da nadzire sve manje vlasti, bile one postavljene od same vlade ili od naroda. Al se **nadgledanje** (Inspection) nesmie izvrći u **zapoviedanje**.

A da vlada može državu nadzirati, vlastna je zahtievati potrebitu obaviest, to jest, da joj se prijavlja, što rade manje državne vlasti, i u obće sve, što se tiče države.

Vlada mora sama naredjivati, što smjera boljku ciele države ili pojedinih stališah, okolicah, ljudih. Za pojedine slučaje može vlada izdavati shodne naredbe, koje mora svatko izvršivati; pa jošte nastojati, da ove naredbe i u obće sve državne zakone doista sav narod izvršuje.

Vlada ima gledati, da sudovi pravedno sude.

Vlada mora i o tom raditi, da država sa susjednimi zemljami živi u miru i prijateljstvu.

Da pako vlada postigne svoj cilj, da izvrši svoju težku i veliku dužnost, treba joj puno duševnih i stvarnih (materijalnih) sriedstvah: zato ju ide právo namicati, upravljati i upotrebljavati ova sredstva.

Ovo su povlastice državne vlade; one svjedoče, da vlada ima vlast zapoviedati, a državljani su dužni slušati ju. I kao što će se svaki putnik drage volje povjeriti kalauzu, za kojega znade, da će ga dopratiti onamo, kamo je zaputio: isto tako će svaki razboriti čovjek slušati vladu, kada znade, da umie i hoće usrećiti državu.

No uprav u tom grmu leži zec. Sam Bog može i hoće samo ono, što je najbolje; a ljudi su mlohavi i slabi. Sad ih zavede njihova korist, mržnja, srditost, pohlepa na slavu i druge ovakve strasti (a f f e t t i; L e i d e n s c h a f t), te zadju s pravoga puta desno; sad ih zavede njihova slaba pamet, pak onda zabasaju lievo, pored najbolje namjere i volje.

Ovo je uzrok, zašto narod nemože samo onako sliepo slušati svoju vladu, kao što nejako diete svoga otca; jer se hoće više pameti i dobre volje za upravljanje države, nego-li za ravnanje djeteta. Pak opet je sila djece poginulo s nemarnosti i s neznanstva roditeljah: a kamo-li dakle neće propasti država, kad zapane šakah nevješte ili nevaljale vlade?

Sama narav daje dakle narodu pravo, da se postara za se, da nepropane s vladine krivnje. U kojoj državi se narod služi ovim pravom, za nju kažemo da je **ustavna.**

No tim nije razjašnjen pojam ustava. Kao što može posrnuti vlada izvršujuć svoje dužnosti: isto tako može zabrazditi narod, prisvojiv si više prava, i stegnuv vladu više nego što je dobro po državu. Nije ona država najsretnija, gdje se narod najviše pača u državne poslove, nego ona, gdje narod tako prigleda vladi, da ova mora dobro upravljati zemljom.

Do nedavno se je mislilo, da u državi ustavnoj narod ima zakone tvoriti, a vlada samo saborske odluke izvršivati. Svi se sadašnji slavni državnici u tom slažu, da to nestoji: tà kako može sabor unapried odrediti za svaki slučaj, za svaku sgodu, kako da vlada postupa? A svu godine nemože biti sabor sakupljen, da sam pazi, neka se zakoni stvoreni ovršuju. — S druge strane može i mora sama vlada zakone izradjivati i saboru ih za potvrdu podnositi.

Narod ustavni je dakle samo vlastan čuvati svoju slobodu, i neustupati od nje više nego što baš treba, da može država postojati, to jest odstupiti onoliko, koliko naredjuju zakoni stvoreni s privoljom naroda. Ovo privoljenje očituje narod preko sabora, na kojem se s jedne strane potanko označuju granice vladinoga područja, kojih nesmie prestupiti; a s druge strane se ustanovljuju državljanska prava, koja se moraju svakako podieliti, istom mjerom, ne samo ovomu ili onomu stališu, nego cielomu narodu. Zato mora i sabor izabran biti od ciele države, i zastupati sve stranke i stališe naroda.

Glavno je zvanje sabora prigledati vladi, da bude sve, što radi, prema potrebam države i prema zakonom. Ako dakle vlada učini komu krivicu, ili prekrši zakone, ili povriedi hotice interese države: onda je sabor vlastan, na račun ju pozvati, al ako misli, da je sagriešila, neće joj sam suditi (jer nitko nemože sám tužiti i suditi), nego ju tuži sudu.

Osim toga je ustavni sabor pozvan da sudjeluje i privoljuje na onakva djela vladaoca, koja, zlo izvedena, nebi se mogla nikako ili samo slabo popraviti. Ovamo ide stvaranje obće valjajućih zakonah, odredjivanje državnoga dohoda i razhoda, ustanovljivanje vojske i potvrdjivanje ugovorah, sklopljenih s drugimi državami.

Ostalo prepušta sabor vladi, i zato mora njezine zapoviedi svaki državljanin izvršivati, jer se

stavlja kao naravno, da vlada neće drugo narediti nego ono, što je zakonito.

Ma šta ćemo onda, kada vlada ipak zahtieva što protiustavno, a sabora neima, da mu se pritužimo? Ustavni državljanin je vlastan, dapače dužan uzkratiti posluh nezakonitoj zapoviedi. Ovo se zove ustavni posluh (verfassungsmässiger Gehorsam). A tko će osjeći, da-li je koja zapovied prema ustavu, il mu se protivi? To može samo sud: zato treba da budu sudovi sasvim neodvisli, kada sude, je-li što pravo ili krivo, i da u tom pogledu neprimaju od vlade nikakve naputke i naredbe. Tim neću da kažem, da može sudac suditi kako ga je volja; nego da se nemože povući na odgovor radi odsude, koje pravednost je zakonom dokazao.

Glavni je dakle biljeg pravog ustava **zakonitost**; kao što tvori zakone narod s vladaocem, tako treba da ih se drži i narod, i vladalac.

Samo sam ovdje natuknuo glavna načela savršena ustava (jer da ih želim na široko razlagati, trebala bi posebna knjiga). To sam zato učinio, da svatko znade, što se potrebuje od dobra ustava, pak da onda omjeri naš ustav o uzoru (idealu) ovom konstitucije: tako će razabrati, šta već imamo i čega nam jošte nedostaje. Jer neima sumnje, da je ustav naš nedostatan, kao i svako čovječje djelo;

nu tim je nedostatkom i manam najviše to krivo, što je bio njegov razvitak samovlasti (absolutizmom) posljednjih deset godinah prekinut. Da toga nije bilo, daleko bismo bili već odmakli na polju ustavnosti.

Nu štioci, pročitav ovu knjižicu, jošte će i to razabrati iz nje, da Hrvati neimaju ni malo razloga zavidjeti ostalim austrijanskim zemljam ono malo slobodice, štono im je bilo ovih danah podieljeno pod imenom »**Landtagsordnungah**«; jer nam stari i domaći naš ustav daje sto putah više slobode.

HRVATSKO-UGARSKI

USTAV.

*

Države, koje su u naše doba ustav dobile, sastavile su ga u posebnom pismu kao temeljni zakon. Kod nas toga neima, jer naš ustav nije postao u jedan dan nego uz 1300 godinah. Želeć ga dakle ovdje razložiti, valja nam izvaditi iz našega zakonika ono, što još i dan danas valja. Al to nije lak posao; jer se je naša konstitucija tečajem vremena svejednako mienjala, a najviše godine 1848. Dapače, ako je samo ona država pravo ustavna, u kojoj sloboda nije stegnuta na jeddnu stranu naroda ili na jedan stališ, nego su prava i dužnosti jednako razdieljene: onda moramo priznati, da je naša domovina stoprv godine 1848. dobila pravu slobodnu konstituciju, a dotle je to bila samo povlastica iliti privilegija plemstva. Jer sve do pomenute godine bio je neplemić lišen političnih pravań, to jest, morao je sam sve državne terete nositi, a nije mogao svaku čast obnašati, ni uživati sviuh blagodatih ustava. Stoprv godine 1848. bila je u tom pogledu jednakost proglašena, i to za Ugarsku na njezinoj dieti, a za našu domovinu na hrvatskom saboru u Zagrebu. No u onom metežu mnogo se je toga odlučilo, što

se proumiti za onda nije moglo, ili se sada nebi moglo izvesti bez uštrba naših najznamenitijih ustavnih pravah: prava dozvoljivanja poreza i vojnikah. Dan danas bit će zadaća sabora trojedne kraljevine, da još jednom pretresa ono, što se je u spomenutom pogledu uglavilo. Isto valja i za sabor ugarski od g. 1848. I on ima po zahtievanju kralja iznovice pretresati na svom saboru, koji će se sabrati na 2. Travnja, sve zakone stvorene godine 1848.: tko pako može znati, što će se od ovih zakonah primiti, što-li promieniti? —

Jošte treba pamtiti, što sam već gori kazao, da isti ovi zakoni ugarskoga sabora nikada nisu bili proglašeni na hrvatskom saboru, pa dok se ondje neproglase i neprime, neimaju za nas valjanosti. A težko da će se ikada primiti onakvi kakvi su, jer se njimi vriedja ustav hrvatski. *)

Al ima i drugčije razlikah medju ustavom hrvatskim i ugarskim, koje ću na svom mjestu u ovoj knjižici navesti. A bilo ih je odprije jošte više; jer su Hrvati tvrdo branili svoju na državnom pravu osnovanu samostalnost, koju im je obrekao kralj Koloman, i potvrdili njegovi nasljednici. Kasnije, imenito u drugoj polovini prošloga i prvoj

*) Vidiš dakle, da oni ljudi negovore istine, koji dokazuju, da su Magjari kod nas tlaku ukinuli i blagodat konstitucije na savkoliki narod protegli; jer da toga naš sabor nije učinio, bila bi tlaka kod nas ostala, buduć da zakoni ugarskoga sabora od god. 1848. kod nas nevaljaju.

poli ovoga stoljeća, pokle je borba s Turci prestala i njemački sustav vladanja i u Ugarsku se uvukao, oslabi ponješto i bodri duh Hrvatah, i oni postadoše mlitaviji i nemarniji. Tim se posluže Ugri, te im malo po malo odpravdaju jednu sloboštinu za drugom, jedno državno pravo za drugim, a godine 1848. zahtievahu izriekom, da Hrvatske i Slavonije sasvime nestane, da se ove kraljevine pretvore u ugarske županije i da priznaju gospodstvo magjarskoga jezika. S toga se zametnu onaj krvavi rat, trojedna kraljevina odluči se od Ugarske i živi sve do danas sasvim neodvisno od nje.

Magjari su razabrali, da im neima prave sreće bez Hrvatah, zato hoće da se š njimi pomire. Ovo pomirenje ima se utvrditi na saboru, koji će se ovih danah sastati. Kakova će biti ta nova pogodba, pod kakvimi će se uvjeti sdružiti trojedna kraljevina s Ugarskom, toga za sada nitko neznade, dakle ni ja; nu valjda neće biti ovi uvjeti gorji po nas nego što bijahu oni, pod koje su stari Hrvati priznali ugarskoga Kolomana za svoga kralja.

Upravo zato, što toga neznam, razlažem svagdje napose, kako je u Ugarskoj, i kako kod nas, da može svatko prosuditi, što je bolje po hrvatski narod.

Opazka. 1. Hrvatsko-ugarska konštitucija sadržava se u knjigi nazvanoj: „Corpus juris hungarici," seu Decretum generale Inclyti regni Hungariae et partium eidem adnexarum," to će reći „Sbornik zakonah slavne ugarske kraljevine i pridruženih joj stranah." Ova je knjiga sastavljena iz ovih djelah:

1) Tripartitum opus juris consuetudinarii, t. j. Običajno pravo razdieljeno na troje. Napisao ga je slavni pravoznanac Stjepan Vrabec (magjarski prozvan Verböczy), a potvrdio kralj Vladislav II. god. 1514. U ovoj knjizi su popisani samo pravni običaji, koji su radi svoje dugotrajne valjanosti postali pravi pravcati zakon. Već sam gori kazao, da ju je na hrvatski jezik preveo Ivan Prgošić god. 1574.

2) Decreta, constitutiones et articuli serenissimorum regum et inclytorum statuum et ordinum regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. To će reći: „Odluke, ustanove i članci prejasnih i apoštolskih kraljevah ter stališah i redovah ugarskih i pridruženih joj stranah."

Ovo su dakle saborske odluke ili zakoni stvoreni na saborih ugarskih, počevši od Stjepana svetoga, prvoga ugarskoga kralja, do Ferdinanda V. 1848.

3) Forma processus judicii criminalis, seu praxis criminalis. To jest sudbeno postupanje u parnicah kaznenih.

5) Directio methodica processus judiciarii, juris consuetudinarii. Ovo je naputak, kako treba tjerati pred sudom parnice gradjanske (t. j. one, koje nisu kriminalne ili kaznene). Ovaj naputak napisa hrvatski plemić Ivan Kitonić iz Kostanjice. Tomu je dodata „Centuria contrarietatum et dubietatum) to jest stotina svakojakih pravoslovnih protimbah i dvojbah.

6) Articuli juris tavernicalis t. j. članci, po kojih su tovarnici (o kojih ćemo malo niže govoriti) rješavali gradske tužbe.

7) Formulae juramentorum (primjerci prisegah).

8) Regulamentum militare (naputak o izdržavanju vojske).

Sve je ovo pisano latinski, jer se je odprije sve pisalo na ovom jeziku; a odkada su Magjari počeli pisati svoje zakone jezikom materinskim, i mi ih pišemo naški.

Ovaj Corpus juris iliti zakonik jeste velika knjižurina. Al nemoj misliti, da svi zakoni valjaju, koji su u njoj, dapače ih dan dan danas malo valja, ponajviše samo najnoviji; a ostali, stari i promienjeni, štampaju se kao starina i svetinja, da svatko vidi, kako je odprije kod nas bilo.

Ovo su vrela ustava ugarsko-hrvatskoga; no ja sam već kazao, da se ustav hrvatski razlikuje u mnogom od ugarskoga, jer su Hrvati, istina, primali obično zakone stvorene na ugarskom zakonu za svoje; al su osim toga imali kod svoje kuće posebni sabor trojedne kraljevine, na kojem su tvorili i posebne zakone, valjajuće samo za našu domovinu.*) Nego stari naši nisu imali kad štampati mnoge knjige, dieleć jednako mejdan s Turčinom, sbog toga nisu posebni zakoni trojedne kraljevine ugledali do sada biela dana, i zato ih našinci slabo poznaju. Samo nješto malo ima ih uvrštenih u ugarski zakonik pod naslovom: „Articuli nobilium regni Slavoniae“ to jest, zakoni slavonskih plemićah od god. 1492. Zatim „Constitutiones in congregatione generali universitatis dominorum et nobilium regni Slavoniae anno 1538. celebratae. (To jest: Ustanove sabora gospode i plemićah slavonskih držanoga godine 1538.)**)

*) Pod imenom Slavonije razumieva se u ugarskom zakoniku više putah ciela trojedna kraljevina. Gledaj pomenutu gori „Directio methodica, Quaestio“ 8.

**) Sciendum est, quod nobiles regni Slavoniae pluribus in articulis peculiari consvetudine gaudent. Tripart. III. 3.

Nego upravo sada štampaju se u Zagrebu svi naši zakoni o trošku zemlje, a sakupio ih je naš slavni zagrebački veliki župan, presvietli g. Ivan Kukuljević.

A.

Zakonarstvo.

Na saboru državnom godine 1790—1. uzakonjeno bi člankom XII., da u Ugarskoj, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji ima vladalac, zakonito krunisan, sa saborom pravo zakone tvoriti i ukidati; a izvan sabora nemože se nikakov zakon niti stvoriti niti ukinuti. Ovo je kao temelj hrvatsko-ugarskomu ustavu. Nit je vlastan kralj nametnuti što narodu kao zakon, ako na to nepristane narod preko sabora; nit se može nazvati ono zakon, što sabor odluči, a kralj nepotvrdi. U Ugarskoj i Hrvatskoj samo je ono zakon, što uglave vladalac i sabor zajedno. *) Najprije ćemo dakle govoriti o **vladaocu**, pak onda o **saboru**.

---

*) Za one, koji znadu latinski, priobćit ću ovdje izvorne rieči glavnih zakonah, da se osvjedoče o istini onoga što kažem. I buduć da samu stvar uviek i hrvatski razlažem, suvišno bi bilo dodavati i hrvatski prievod navedenim ovdje zakonom. — Zakon, kojim se odredjuje, kako se imaju zakoni praviti, mienjati i ukidati, ima već u „Tripartitumu" u II. dielu, 3. titulu, 2. §-u; pa se naročito napominje i u svakoj kraljevskoj zavjernici, o kojoj ćemo malo niže govoriti. Nu godine 1790., za Leopolda II., stvoren bi o tom posebni XII. zakonski članak, koji ovako glasi: „Leges ferendi, abrogandi, interpretandi potestatem in regno hoc Hungariae partibusque annexis, salva Art XII. 1741. dispositione, legitime coronato principi et statibus ac ordinibus regni ad comitia legitime confluentibus communem esse, nec extra illa exerceri posse, Sua Majestas sacratissima ultro ac sponte agnoscit, ac se jus. hoc statuum illibatum conservaturam, atque prout illud a divis suis majoribus

I. Vladalac.

U Ugarskoj i trojednoj kraljevini vlada prejasna austrijanska kuća Habsburgah, te je austrijanski car podjedno vladalac ugarsko-dalmatinsko-hrvatsko-slavonski. Ova kraljevska čast prelazi nasljedno s otca na najstarijeg sina, ili ako neima djece, na bližnjega rodjaka. Kad ova kuća dospie ili izumre, izabrat će si moć drugoga kralja i hrvatski sabor, i ugarski. *) U ovom pogledu je dakle austrijanska carevina i hrvatsko-ugarska kraljevina jedna država, imajuća svoje jedinstvo — u osobi vladaoca.

Al ima tu i goleme razlike. Vladalac naš je u Austriji car, a kod nas kralj; ondje valjaju posve drugi zakoni nego kod nas. U Austriji ima car neograničenu vlast, može zakone izdavati kakve hoće, samo je poveljom od 20. Listopada 1860. i od 26. Veljače 1861. ova samovlast ponješto stegnuta; a naš je kralj dužan vladati zemljom po zakonih stvorenih na našem saboru, i nipošto na način ostalih austrijanskih zemaljah; **) dužan izdavati sa-

---

acceperat, ita etiam ad augustos suo successores inviolatum transmissuram benigne declaravit, SS. et OO. regni securos reddens, nunquam per edicta seu sic dictas Patentales... regnum et partes adnexas gubernandas fore,"

*) Tako je bilo ugovoreno u gori navedenoj pragmatičkoj sanctiji.

**) To je bilo godine 1790. zakonskim člankom X. napose i naročito uglavljeno evo ovako: „Erga demissam statuum et ordinum regni propositionem sua quoque Majestas sacratissima benigne agnoscere dignata est, quod licet successio sexus foeminei augustae domus austriacae per art. 1. et 2. 1723 in regno Hungariae partibusque eidem adnexis stabilita, eundem, quem in reliquis regnis et ditionibus haereditariis in et extra Germaniam sitis, juxta sta-

mo onakve naredbe, koje se slažu s ovimi zakoni. U ovom pogledu su zemlje podpadajuće pod krunu ugarsko-hrvatsku kao posebna država.

Kao što je bila Ugarska i trojedna kraljevina samo u toliko sjedinjena s austrijanskom carevinom, da su imale jednoga vladaoca, a ne i iste zakone: tako je bila prvobitno i trojedna kraljevina združena s Ugarskom samo kraljevom osobom, to jest obje kraljevine imale su samo istoga vladaoca; a inače je svaka kraljevina živila po svojih zakonih. No buduć obje zemlje ustavne, i imajuć jednake interesse, primali su Hrvati malo po malo s ugarskimi kraljevi i ugarske zakone, pokle su počeli pošiljati i svoje poslanike na ugarski sabor. Kao što smo vidjeli, od godine 1848. drži se opet svaka kraljevina svojih zakonah.

Opazka. Trojedna kraljevina izporedjuje se u ugarskom zakoniku sasvim s Ugarskom, i nečini se u pogledu dostojanstva nikakva razlika medju jednom i drugom. Stoprv u novije vrieme počeli su njekoji ljudi,

---

bilitum successionis ordinem inseparabiliter ac indivisibiliter possidendis principem concernat, Hungaria nihilominus cum partibus adnexis sit regnum liberum et relate ad totam legalem regiminis formam independens, id est nulli alteri regno aut populo obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem, proinde a legitime coronato haereditario rege suo, adeoque etiam a Sua Majestate sacratissima successoribusque ejus Hungariae regibus propriis legibus et consvetudinibus, non vero ad normam aliarum provinciarum, dictantibus id art. III. 1715 idem VIII. et XI. 1741, regendum et gubernandum."

Svakomu su poznati žalostni dogadjaji, radi kojih se zakon ovaj nije mogao izvršiti ovo posljednje vrieme.

kojim je do toga stalo, da sebe o tudjem trošku uzvise, dokazivati, da je trojedna kraljevina **podložena** Ugarskoj, i da se zato zove u zakonih „partes adnexae et subjectae", to će reći „pridružene i podložene strane," i sbilja su nas, osobito od god. 1790., i u zakoniku ovako krstili. — Al je to gola mudrolija; jer su se ove rieči izprva protezale samo na Erdelj, koji je bio u istinu cjelokupni diel (pars) Ugarske.

U ostalom je bila trojedna kraljevina odprije puno veća nego dan danas; jer su na nju spadale sve zemlje, gdje hrvatski narod stanuje, dakle osim sadašnje Hrvatske i Slavonije još i Dalmacija, Krajina, Medjumurje, velik diel Štajerske i Kranjske, po imenu kotari novomjestski, metlički i černovljanski, od prilike polovica Istrije sve do rieke Raše (Arse), i tako zvani otoci Kvarnerski (Krk, Cries, Veliki i Mali Lošinj). Sve su nam to malo po malo naši susjedi i tobožnji prijatelji komad za komadom poodkidali, dok su Hrvati s Turčinom mejdan dielili. Na iztoku se je protezala trojedna kraljevina daleko u Bosnu, i to se zove i dan danas Turska Hrvatska. — Sve ove zemlje zvale su se u staro vrieme jednom rieči Hrvatska, jer svagdje stanuje hrvatski narod. A kasnije su dobile svoja sadašnja imena. Govoreć u ovoj knjižici o „Hrvatih," nikada nemislim samo one ljude, koji stanuju u hrvatskom provincialu, nego sve stanovnike stare Hrvatske, i to zato, da nemoram uviek nabrajati: Hrvati, Slavonci, Dalmatinci, Bošnjaci, Medjumurci, Istranci, Krajišnici itd. Ime hrvatsko protežem na narod, a ostala imena na zemlje. Drugo je Osiečanin, a drugo Požežanac, pak su opet obadva Slavonci.

Najposlje smo ipak dotjerali do toga, te se svi domorodni stanovnici trojedne kraljevine drže za jednorodnu braća, za sinove jednoga naroda. Ta valja. Tako

će postati opet jedno jako tielo; a najveća je bila lukavština tudjinah, što su svako hrvatsko pleme kao posebni narod smatrali i označivali, samo da probude u svakom plemenu nehajstvo prama drugomu, tobože tudjemu plemenu. I to im je žalibože pošlo za rukom. Neću slagati, ako rečem, da su ovako jedan jediniti narod hrvatsko-srbsko-slovenski razcjepkali bili na jedno dvadeset narodah: na Korušce, Štajerce, Vinde, Slovence, Kranjce, Istriance, Hrvate, Primorce, Slavonce, Krajišnike, Damatince, Dubrovčane, Crnogorce, Hercegovce, Bošnjake, Sriemce, Srblje, Bunjevce, Bačvane; da mučim o imenih podrugljivih i neprimjernih, o Šokcih, Vaserkrobotih, Vlasih, Morlacih, Racih itd.

Nu hvala Bogu, hvala jedinome, kroz oblačinu i magluštinu, što se bješe povila iz mlakah i barah tudje opačine, da nam vid zaprieči, evo već proviruje žarko sunašce blažene sloge!

Krunisanje.

Kralju hrvatsko-ugarskomu, da može zakonito izvršivati svu svoju kraljevsku vlast, treba neobhodno, da se kruniše, i to uz šest mjesecih, pokle zasjedne na priestol (trono). Jer godine 1790-1. uzakonjeno je na saboru, da kralj, dokle se neokruni, može upravljati zemljom samo po postojećih zakonih, a stvoriti novih zakonah, ili ukinuti dosadašnje i podjeljivati povlasticah nemože, dok nebude krunisan. Zato se Josip II., akoprem je bio i naš vladalac, nigdje u zakonih nenapominje kao pravi kralj, jer nije bio okrunjen.

Ovo je uzrok, da će se i naš sada slavno vladajući kralj ovih danah krunisati, pa će onda stoprv ustav naš u istinu oživiti.

Što se pak od našega kralja zahtieva, da se dade krunisati, to nije bez razloga. Krunisanje nije samo puka svečanost, izprazna ceremonija, nego je čin za naš ustav vrlo važan.

Prije nego se kralj okruni, treba da podpiše pismo, kojim utvrdjuje sva prava i sloboštine hrvatsko-ugarske države. Ovakvo pismo zove se latinski diploma inaugurale (Krönungsdiplom), a ja sam ga prozvao **kraljevskom zavjernicom** (királyi hitlevél), jer se u njoj kralj zavjerava iliti vjeru daje narodu:

1) Da će sam tvrdo i čvrsto držati, i nastojati, da se i od svakoga drugoga nepovriedjene drže sve sloboštine, pravice, povlastice, zakoni i običaji od prvašnjih kraljevah potvrdjeni, pak i oni, koji će se u buduće na saboru stvoriti.

2) Da će svetu krunu države u kraljevini čuvati dati.

3) Da će sve zemlje, spadajuće na državu hrvatsko-ugarsku, ovoj državi, onako kao što se bude zakleo, privaliti.

4) Kad izumre austrijanska kuća, da može sabor izabrati novoga kralja.

5) Da svaki budući kralj ima prije krunisanja izdati narodu ovakvu zavjernicu i potvrditi ju prisegom.

Pokle kralj podpiše ovu zavjernicu i preda ju saboru, može se dati krunisati istom onom krunom, kojom je bio okrunjen prvi ugarski kralj sveti Stjepan.

Na odredjeni dan ide onda kralj s gospodom saborskom u crkvu i ondje se kune živim Bogom, da će udržati sav narod u njegovih sloboštinah, pravicah i zakonih, i činiti samo ono, što ide narodnomu boljku. Ova se prisega zove juramentum de justitia et pace. Oko njega stoje gori navedeni državni zastavnici, držeć znakove kraljevskoga dostojanstva: krunu, mač, jabuku, žazlo (skeptar), plašt, čarape i cipele. Ban trojedne kraljevine nosi žazlo. Kralj poslie zakletve, nakićen ovimi znakovi, zasjedne na priestol, a kasnije otidje pješke na pijacu, te na uzvisitu mjestu pod vedrim nebom, a na očigled sakupljenoga naroda, prisiže iza glasa po drugi put, i to je juramentum decretale.

Ovim krunisanjem prima kralj sva kraljevska prava, koja ga idu po zakonu.

Kao što sam gori kazao, hrvatski se kraljevi krunišu sada krunom svetoga Stjepana. Nu Koloman, pod kojim se bjesmo sdružili s Ugarskom, dao se je u primorskom Biogradu napose kruniti, kao kralj dalmatinsko-hrvatski, krunom starih hrvatskih kraljevah. A bilo je onda ugovoreno, da se svaki naš kralj ovako dade kod nas krunisati, što su i uči-

nili mnogi kraljevi u prvašnjem članku izbrojeni. Al naši predji nisu za ovaj velevažni čin mnogo marili. Tako je ovaj običaj sasvim prestao, i sada pošilja sabor naš samo osobit odbor na krunisanje, te ovaj odbor zastupa ondje svu trojednu kraljevinu, pa se vladalac naročito kruniše i kao kralj Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Kamo je dospjela kruna starih hrvatskih kraljevah, nezna se pravo dan danas. Njeki kažu, da je u Rimu, a drugi vele, da je u Beču u carskoj blagajni, i da je to upravo ona ista kruna, kojom bijaše Zapolja krunisan za kralja ugarskoga. Neda se pomisliti, da bi ova kruna propala bila bez traga.

I posebnu kraljevsku zavjernicu dobivala je odprije trojedna kraljevina, po imenu od Kolomana, Stjepana II., Gejze II., Stjepana III., itd., a najposlje od Ferdinanda II., od god. 1618., koja se i dan danas čuva u našoj državnoj pismari (arkivu). I ovaj velevažni čin zapustili su Hrvati, a sada se samo u ugarskoj zavjernici napominju i sdružene kraljevine. Pak ovako je puno toga s našega nehajstva propalo.

Opazka. Evo pomenute zakletve, kao što ju položi pokojni kralj Franjo I., te je uvrštena u zakone.: „Mi Franjo I. Božjom milosti apostolski kralj ugarski, českí, dalmatinski, hrvatski, slavonski itd., nadvojvoda austrijanski itd., kao kralj spomenute kraljevine ugarske i drugih k r a l j e v i n a h i s t r a n a h njoj pridruže-

nih*), prisižemo živim Bogom, presvetom bogorodicom djevicom Marijom i svimi svetci, da ćemo Božje crkve, gospodu prelate, barone, velikaše, plemiće, slobodne gradove, pak i sve državljane udržati u njihovih oprostih (Immunitas) i sloboštinah, u pravicah, zakonih, povlasticah i u starih dobrih i potvrdjenih običajih, da ćemo svim pravdu dieliti, da ćemo se držati odluke prejasnoga kralja Andrije (osim članka 31., §. 2.); da nećemo preinačiti niti stegnuti granicah kraljevine naše Ugarske i što k njoj pripada kojim god pravom i u kojegod ime, nego da ćemo ih, koliko uzmognemo, umnožati i razširiti, i sve uraditi, štogod budemo mogli pravedno učiniti za obće dobro, čast i napredak svih stališah i ciele kraljevine ugarske. Tako Nam Bog pomogao i svi svetci!

Kraljev naslov.

Kralj naš zove se **apostolski** i služi se odličnim naslovom **veličanstvo** (majestà). Oba naslova dobio je od pape. Onaj prvi dobi kralj sveti Stepan zato, što je kao pravi apostol privolio sav poganski magjarski narod, da se pokrsti. Drugi naslov steče Matija Korvin. Osim toga se kralj naš zove u svojih pismih kralj ugarski, dalmatinski, hrvatski, slavonski, galički, vladimirski, bosanski, srbski i bugarski, zato što su sve ove zemlje sdružene njekoć bile s

---

*) Već ove rieči pokazuju da mi nismo „pridružene strane"; jer po pridruženih Ugarskoj kraljevinah mogu se razumievati samo Dalmacija, Hrvatska i Slavonija; dakle pridružene strane mora što drugo biti, pak i jest, naime Erdelj.

Ugarskom. Jošte se služi i odličnim naslovom kralja Jerusolimskoga, zato što je kralj Andrija II. pošao bio s vojskom u svetu zemlju, da oslobodi svetu zemlju od turske vlasti.

Kraljeva prava.

Kazao sam, da kralj naš nije samodržac, neima neograničene vlasti, nego da je vlast njegova stegnuta ustavom, to jest zakonim. Nu opet ima on i odličnih pravah. Negovoreć o pravih osobnih, po imenu, da je osoba njegova sveta i nesmie se povriediti, navest ću samo glavna prava:

1) **u crkvenih poslovih.** Kralj je vrhovni zavjetnik ili pokrovitelj (patronus) katoličke crkve.

On nepredlaže (presentira) samo papi za potvrdu crkvene dostojanstvenike, kao drugi vladaoci, nego uprav imenuje (dat, donat, confert) sve nadbiskupe, biskupe, kanonike, a ponajviše i prepošte i opate. Zato biskup, od njega imenovan i svečano umješten, umah uživa sva svjetovna prava, i samo u duhovnih poslovih mora čekati papinsku odluku. — Kralj naš je vlastan i nove biskupije ustrojiti, samostane (manastire) ukinuti i broj redovnikah ustanoviti. On nadzire biskupe i ostalo svećenstvo, da-li izvršuje svoje dužnosti. Kraljevska blagajna bere dohodke od upražnjenih nadbiskupah i biskupah. On nadgleda i sve zadušbine i zaklade (fundacije) crkvene i škol-

*

ske, da se upotrebljavaju kako valja. Ovo sve treba razumievati samo za katoličku crkvu.

I u pravoslavnoj crkvi izvršuje kralj prav vrhovnoga zavjetnika. Samo š njegovim dopuštenjem može se držati kongres i sinoda, u kojih sjedi i kraljevski povjerenik. Izabrane ondje nadbiskupe i biskupe kralj treba da potvrdi, prije nego nastupe svoje zvanje. On premješta biskupe iz jedne biskupije u drugu; al nebere dohodke upražnjenih pravoslovnih biskupijah.

Jošt više pravah ima kralj na protestantsku crkvu. On pošilja svoje povjerenike u njezine skupštine, i zapisnici (protokolli) skupštinah moraju se podnieti kraljevskomu namjestništvu, da ih potvrdi, prije nego se ovrše. — Kad se protestant ženi rodjakinjom, mora imati dopuštenje (dispenzaciju) od kralja.

2) Evo kraljevih pravah **u političkih poslovih**! On podjeljuje plemenštinu i povišuje na barona, grofa itd.; no inostrancu nemože sam kralj, nego samo s privoljom sabora podieliti plemenštinu. — Kralj dieli svake vrsti povlastice (privilegije) i povišuje sela na trgovišta, a ova na gradove. — Kralj je vrhovni sudac zemlje, zato vrhovni sudovi u njegovo ime izdavaju odsude. Samovoljno nesmie nikoga osuditi, već sudovi moraju pravdu krojiti po zakonih. Al je kralj vlastan pomilovati osudjenika. — On imenuje sve crkvene, gradjanske i vojničke častnike; samo nadvornika (palatina)

i čuvare krune izabira sabor izmedju onih, koje kralj predloži. — Županijam daje kralj samo velikoga župana, a ostale častnike izabira županija. Kada tko umre bez nasljednika i bez oporuke (testamenta), kraljevska blagajnica nasliedi njegov imutak. — Kralj je vlastan kovati novce; on upravlja poštom i brzojavom (telegrafom) prema potrebam zemlje. — Kralj je vlastan rat naviestiti, mir učniti, s drugimi državami ugovore sklapati. On je vrhovni gospodar vojske, odredjuje njoj plaću i gradi nove tvrdjave (Festungen). S privoljenjem sabora može, kada zatreba, dignuti sav narod na oružje.

3) Kralj je vrhovni nadzornik naukah i školah, i imenuje sve ravnatelje i učitelje viših katoličkih učilištah.

4) Kraljeva prava u pogledu **sabora**. Sam je kralj vlastan sazvati sabor i razpustiti ga. Samo ako je kralj malodoban, saziva sabor nadvornik, kao zakonski štitnik (tutor) kralja. I ovdje bijaše u nas drugojačije, jer su bani vlastni bili sabor sami sazvati, kad je god bilo od potriebe.

5) Kralju pripada vrhovno **nadgledanje** države, toga radi dužne su i one oblasti, kojih nije sam imenovao (n. p. županije), podnositi mu (preko namjestništva) izviešća (Berichte) i svoje zapisnike, da vidi, nisu-li prestupile svoju vlast i područje. A za potvrdjenje podnose se kralju samo usta-

nove (s t a t u t a), jer bez njegove potvrde nevaljaju.

6) Kralj se brine za mir i poredak u zemlji, i brani svakoga, da može uživati zakonita prava.

7) Kralj nadgleda županije i gradove, da u ime domaćih troškovah nenameću veći porez nego treba.

U ostalom kralj neizvršuje ova prava glavom, nego preko dvorske kancelarije, o kojoj ću malo niže na široko govoriti.

II. Sabor ugarski.

Kazao sam, da u Ugarskoj i trojednoj kraljevini samo je ono zakon, što odluči sabor uz kraljevu potvrdu. Sabor je dakle drugi diel zakonarstva ugarsko-hrvatskoga, te ću ga ovdje potanko opisati.

Sabor ugarski sastoji se iz dvie skupštine, nazvane: stol velikašah i stol zastupnikah.

Stol velikašah.

Stol velikaški (tabula magnatum) sastavljen je iz velike gospode države. Ovamo idu ponajprije crkveni dostojanstvenici ili prelati, to jest oni svećenici, koji obnašaju veliko dostojanstvo u crkvi katoličkoj ili pravoslavnoj, dakle katolički nadbiskupi i biskupi, pak i njekoji prepošti i opati, zatim pravoslavni patriarh, nadbiskupi i biskupi.

Osim ovih sjede ondje i velikaši (magnates). Velikašah ima častnih i rodjenih. **Častne** zovemo one, kojim daje njihova čast pravo, da sjede za velikaškim stolom. Ovamo idu: državni zastavnici, po imenu **nadvornik**, **ban** trojedne kraljevine, **državni sudac** (Judex Curiae, Országbiró), **veliki kraljevski tovarnik** (Tavernicorum Regalium Magister; királyi tárnok), **veliki kraljevski konjušnik** (Agazonum Reg. Mag., királyi főlovász), **veliki kraljevski peharnik** (Pincernarum Reg. M. kir. főpohárnok); **veliki kraljevski komornik** (Cubiculariorum R. M.; k. főkamarás); **veliki kraljevski stolnik** (Dapiferorum R. M.; k. főasztalnok); **veliki kraljevski vratar** (Janitorum R. M.; k. főajtónálló); **veliki kraljevski dvornik** (Curiae Regiae Mag.; k. főudvarnok) i **satnik kraljevske plemenite tjelesne straže** (Leibgarde-Capitän), al te neima više, dakle niti njezina satnika. Za ovimi državnimi zastavnici sjede čuvari krune, a za njimi veliki župani (Supremi comites; főispánok), t. j. glave županijah. Ovo su velikaši sa svoje časti. — Medju **rodjene** velikaše idu punoljetni knezovi (Principe, Fürst), grofovi i baroni. Svaki član velikaškoga stola pozivlje se na sabor posebnom kraljevskom pozivnicom (Literae Regales). Do godine 1848. nadvornik je bio predsjednik velikaškomu stolu; one godine pako odlučeno je, da kralj imenuje predsjednika koga hoće.

Stol zastupnikah.

Stol zastupnikah sastavljen je iz poslanikah cieloga naroda, koji napose viećaju. Ima ih sada sviuh skupa 334. Ove poslanike ili zastupnike izabiraju svi plemići, zatim svi pošteni, samosvoji državljani, ako su navršili 20. godinu svoje dobe, ako imaju u gradovih i trgovištih kakvo dobro vriedno 300 forintih, ili na selu onoliko zemlje, koliko ide na četvrt selišta (dakle 3—4 jutra.) Jošt i gradjani, trgovci, fabrikanti, pak i zanatnici, koji imaju barem jednoga djetića (kalfu); zatim koji se mogu izkazati čistim godišnjim dohodkom od 100 for., napokon odličnici, to će reći, svećenici, učitelji, doktori, odvjetnici (advokati), mjernici (ingenieur), umjetnici, vidari (kirurgi), ljekarnici (apothekari) i seoski tajnici ili bilježnici (notari). Toga radi je sva Ugarska razdieljena na izborne kotare, pa se izbirači sastaju na odredjeni dan i izabiraju zastupnike.

Stol zastupnikah izabira sebi izmedju svojih članovah predsjednika i podpredsjednika.

Viećanje sabora.

Obično dolazi sam kralj, da otvori sabor. Na urečeni dan sakupe se svi sabornici (to jest članovi sabora) u kraljevu stanu, pa kralj došav medju njih

pozdravi ih i preda im popis onih premetah, o kojih imaju viećati. To se zove **kraljevski predlozi** (propositiones regiae).

Onda viećaju o ovih predlozih najprije zastupnici narodni, i kada što odluče, pošiljaju svoju odluku velikaškomu stolu. Ako ovaj pristane na odluku zastupnikah, ova se podnosi kralju, da ju potvrdi. Ako velikaši nepristanu na što, ili ako što promiene, pošiljaju to zastupnikom natrag, koji opet viećaju, bi-li primili ono, što su velikaši uglavili. Ako neprime, opremaju ovo svoje mnenje velikašem, da ih privole, neka nanj pristanu. Ovako se postupa, dok se nesložе oba stola. Ako se nemogu nikako složiti, odgadja se predmet na budući sabor, il se sastaju velikaši i zastupnici zajedno u mješovitu sjednicu, i gledaju da se porazumiju.

U svakoj sabornici ima pavlan (galerija), gdje se narod sakuplja, da sluša, kako gospoda viećaju. Svakomu zastupniku je prosto govoriti, kad mu se hoće; nu zdrava pamet uči, da se mora ovim pravom s načinom služiti, inače se nebi došlo na kraj viećanju. Isti govornik najviše ako dva puta o istom predmetu govori, neka red dodje i na druge.

Pokle se svrši viećanje o kraljevskih predlozih, pretresaju se žaobe, želje i predlozi pojedinih zastupnikah.

Osim toga spada u področje sabora: krunisanje kralja; izabiranje nadvornika i čuvarah krune; podjeljivanje državljanstva (indigenata) inostran-

cem*), odredjivanje poreza**). Bez privoljenja sabora nesmie se nametnuti nikakov namet; nu ovo pravo želi se sada od strane vlade prenieti na državno vieće, o kojem ćemo na kraju ove knjižice na široko govoriti. Na saboru se ima odredjivati i ciena soli, broj novakah (rekrutah) i kolicina carine (harmice).

Opazka. I trojedna kraljevina pošiljala je sve do godine 1848. svoje poslanike na ugarski sabor, a i naši velikaši sjedili su u velikaškoj sabornici, da viećaju zajedno s Ugri o **zajedničkih** poslovih; a ostali poslovi rješavali su se od starine na saboru trojedne kraljevine. Nu godine 1847—8 zanijekali su Ugri Hrvatom sva posebna prava i zahtievali, da se svi naši poslovi rješavaju na ugarskom saboru; mjesto jezika latinskoga i nam poznatoga, počeli su ondje viećati jezikom magjarskim, kojemu kod nas gotovo nitko vješt nije; napokon su odlučili, da mi u svem i svačem podpadamo pod Peštu, pa da moramo onako kao i ostala Ugarska pošiljati poslanike na ugarski sabor. Sve je ovo po nas uprav ubitačno bilo; jer do sada se ugarski sabor nije

---

*) Tko želi dobiti ovo državljanstvo, treba da plati 2000 zlatnih dukatah, i da steče odličnih zaslugah za državu.

**) O tom je bio stvoren zakonski članak VIII. god. 1715., koji ovako glasi: „Quia tamen per solam insurrectionem regnum hoc sufficienter defendi nequiret, adeoque validior et regulata militia, tum ex nativis tum externis constans, pro omni eventu intertenenda veniret, quam sine stipendiis subsistere, hoc vero sine contributione comparari non posse indubitatum esset; hinc subsidiorum et contributionum eatenus necessariorum materia diaetaliter (quo aliunde spectare dignoscitur) cum statibus deliberanda erit."

Do godine 1848. iznosio je sav ovaj porez za vojsku u cieloj Ugarskoj i trojednoj kraljevini samo jedno 4 i pol miliuna for. (U Hrvatskoj uslied njezinoga municipalnoga prava baš samo 94.000 for.) Od godine 1833—6 ovaj se je porez uviek samo na 3 godine votirao.

smio pačati u naše domaće poslove, zato smo i pošiljali na ugarski sabor ne zastupnike nego poslanike (oratores), koji su samo pazili, da se što nedluči, što bi vriedjalo naša prava. A kad bismo od toga odustali i sve poslove na ugarskom saboru rješavali, ostali bismo u vjekovitoj manjini, jer bi nas uviek manje bilo od ciele Ugarske. Sve je ovo privolilo trojednu kraljevinu, da je godine 1848. prestala pošiljati svoje poslanike na ugarski sabor, a riešila je na svom saboru, držanom godine 1848. u Zagrebu, sama sve državne poslove.

Kako će biti u napredak; hoće-li hrvatski narod opet pošiljati svoje poslanike na ugarski sabor, i koliko njih; hoće-li Magjari učiti naš jezik, a mi njihov, da se možemo u saboru dogovarati; hoće-li se možebiti izviti kakov osobit način dogovaranja medju nami i Ugarskom — toga sada još nitko nezna, to će riešiti prvi ugarski i naš sabor.

III. Sabor kraljevinah

Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Hrvatski narod, gojeć u srcu prirodjenu ljubav slobode, imao je od davnih davninah svoj ustav, stežući vlast njegovih vladalacah. Potvrdjuju najstariji pisani spomenici, da su se svi važni poslovi hrvatskoga naroda rješavali od vajkada na saboru. Ima jošte dan danas povelja (diploma) hrvatskoga vojvode Trpimira*), koji je nastupio vladu godine

*) Stari hrvatski vladaoci zvali su se vojvode; stoprv Držislav (okolo god. 994.) primio je naslov kralja.

836. U ovoj povelji se naročito kaže, da je godine 837. držan sabor u Bihću (u sadašnjoj Dalmaciji), u kojem se potvrdiše dohodci crkve spljetske (takodjer u Dalmaciji)*) Ovo se dogodi onda, kad za Magjare nitko još ni znao nije, jer su se oni prvi put pokazali u Europi godine 889.

Isto ono, što kaže Trpimirova listina, potvrdjuju i povelje njegovih nasljednikah, kraljah Držislava, Krešimira, Zvonimira itd. Jošte god. 1087. držao je Zvonimir kralj sabor u Kninu (u današnjoj Dalmaciji).

Kad su se Hrvati pod ugarskim kraljem Kolomanom godine 1102. sdružili s Ugarskom, nisu se odrekli ustavne slobode, dapače im ju ovaj naročito potvrdi. To dokazuju njegove povelje podieljene

---

*) In Nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum Rege per Indictionem XV. sub die IV. Nonis Martii. Dum mundi ab origine cuncta per tempora facta mansisse, dellabisseque succedentibus alia alternis simet oculis perspicimus mentis et manus fidei palpamus, nihil corporeis membris videre, audire aliud valemus, nisi ea, que presentantur & scripturarum auditio obtutibus pandit. Unde ego licet peccator Tirpimirus Dux Croatorum, iuuatus munere diuino, incertus de die novissimo, et hora, qua nesciat homo, solicitus nimis anime mee, commune consilium meis cum omnibus Zuppanis construxi monasterium, ibique cateruas fratrum adhibui, quorum sedulis votis, & frequens oratio nos immunes redderet Deo peccatis, in hanc adjecit mens nostra, ejusdem monasterii ecclesie aliquid in utensilibus preparare, etc.

mnogim dalmatinskim gradovom, od kojih poveljah su se dočuvale njekoje do danas. Tako n. p. u povelji (gori priobćenoj) od god. 1105. kune se Koloman častnim krstom, da će (dalmatinskomu) gradu Trogiru ostaviti njegove stare zakone, da će mu potvrditi biskupa, kojega svećenstvo, i župana kojega narod izabere, da će se dati krunisati, i da će dolaziti u Hrvatsku, da njezine poslove ondje obavlja. Što sve i učini.

Prema tomu su se za dugo svi naši poslovi kod kuće obavljali. Jošte se čuvaju odluke našega sabora držanoga god. 1273. u Zagrebu. Isto tako držao se je sabor po glasu sačuvanih poveljah godine 1324., 1344. i tako sve do danas.

U ugarskom zakoniku dolazi ime naše domovine stoprv 100 godinah poslie Kolomana, naime 1222.

Actum in loco qui dicitur Byaci, tempore nuper fato, et testium notitia, presentia, communi voto, & voluntate corroboratum.

Signum manu, meque ipso Tirpimiro Duce, hujus rei concessore et auctore; Signum manu Comicino Zuppano Testis; Pretilia, Nemustlo, Zarsata, Lodovico, Ozanulo cum fratre, Negutia Camerario testis, Zullo (Luc. et Farl. Zupp.) testis, Potecano testis, Zutimuslo (Luc. et Farl. Zatimustlo) testis, Damay testis, Dominico Presbytero Capellano testis, Cipriano Presbytero Capellano testis.

Ego Martinus presbyter capellanus preceptione domini mei Ducis memorati, rogatus scripsi, & manu propria opus compleui, signum manu feci.

Da su se na našem saboru i najvažniji poslovi rješavali i poslie sdruženja s Ugarskom, to dokazuju odluke sabora od god. 1273., sadržavajuće nacrt kaznenoga (kriminalnoga) zakonika i postupnika. — Jošte jasnije to dokazuju spisi sabora našega držanoga u Cetinu (u krajini vojničkoj) godine 1527. Na ovom saboru izabrali su Hrvati Habsburžku kuću za vladajuću, i Ferdinanda I. za hrvatskoga kralja; a Ferdinand im vjeru dade na pismu, da će im ustav i sve sloboštine štovati.*)

Kad je Karlo III. i na ženski spol po imenu na Mariju Tereziju htio prenieti nasljedstvo priestola, podnio je godine 1712. saboru trojedne kraljevine napose tako zvanu pragmatičku sankciju, da primi ovaj temeljni zakon austrijanske monarkije, što on i učini.**)

---

*) Evo riečih, kojimi to obeća Hrvatom preko svojih punomoćnikah: „Asseeuramus nos eosdem status et ordines, quod eadem sacra regia Majestas omnia et singula eorum privilegia, jura, libertates et-decreta Croatiae regno ejusque incolis et inhabitatoribus olim a serenissimis retro regibus illis tradita et concessa, una cum ipsorum veteribus laudabilibus consvetudinibus et observationibus salva et illaesa confirmabit et manutenebit, nec eos indefensos, uti optimum et maximum principem decet, donec illi vita supersit, derelinquet, quin eos et hoc inclytum suum regnum semper sub optima protectione fovebit et tuebitur, harum testimonio literarum, sigillorum nostrorum munimine roboratarum.“

**) Ovom prilikom potvrdi Karlo IV. trojednoj kraljevini za sebe i za svoje potomke sve njezine sloboštine i povlastice ovimi veleважnimi riečmi: „Igitur pro tanta Vestra in Vos nomenque austriacum collocata fiducia Vos status et ordines universosque istorum regnorum fidelissimorum subditos, cives ac incolas paterno vicissim amore complectimur: recludimus Vobis sinum, in quem ceu tutissimum portum recluditis, atque adeo saluberrimum hocce decretum Vestrum, quo uno in futurum interregnum, malorum omnium per illam praesertim partem pessimum, antevertistis... Caesareo-regia autoritate Nostra clementissime probamus, acceptamus et confirmamus, operam daturi, ut quae

Nije čudo dakle, što je sabor trojedne kraljevine i godine 1848., poznavajuć svoju starodavnu vlast, onako važne zakone stvorio, koji su sav dondašnji ustav do temelja promienili, kao što n. p. zakon o ukinuću tlake, o ravnopravnosti sviuh stališah itd.

Buduć kod nas u ovom pogledu puno ima predsudah, potrebito mi se činilo dokazati važno zvanje i zakonotvornu vlast našega sabora; jer ima ljudih, koji misle, da je sabor naš bio odprije samo kao županijska skupština.

A sada ću opisati, kako je ustrojen naš sabor. Ustrojstvo hrvatskoga sabora vrlo je nalik na ugarski sabor, al tu opet ima i goleme razlike.

Ugarski sabor sazivlje sam kralj, a hrvatski sabor sazivlje ban trojedne kraljevine s dopuštenjem kraljevim. Ugarski sabor razdieljen je na dvie sabornice iliti stola; u saboru trojedne kraljevine viećaju zajedno i velikaši i narodni zastupnici. — Zakoni stvoreni na ugarskom saboru tek onda počnu valjati u trojednoj kraljevini, kad se proglase na njezinu saboru.

---

cepistis consilia, ea quoque inclyti Hungariae regni status et ordines amplectantur (što su ovi i učinili, nu 12 godinah kašnje). Sed et vicissim Vobis verbo regio spondemus, Nos totos in eo fore, ut quae a Nostris Praedecessoribus, istorum regnorum olim regibus, pro egregiis avorum Vestrorum meritis concessa unquam iis fuere privilegia, libertates, praerogativae ac jura, ea omnia et singula Vobis non modo sarta tecta illibate manutenеantur et conserventur, verum quandoque id res postulat, etiam in majus augeantur et amplificentur, id ipsum pro haeredibus iisque successoribus Nostris, regibus aut reginis austriacis, promittentes."

Kako da se sabor naš ustroji, tko da na njega dodje, o tom neima pravoga zakona kod nas. Već na sabor od god. 1848. bili su pozvani zastupnici po privremenoj naredbi izradjenoj od našega bana. Jer po starom načinu nije se mogao onda sabor sazvati, budć su nanj odprije dolazili samo prelati, velikaši, plemići i slob. kralj. gradovi, sav je pako narod, i samo plemstvo (što mu doista služi na čast) zahtievalo, neka prestane ono izključivanje neplemićah, kojih imade najviše, neka se zavede jednako pravo, i po njem neka se izabiraju posvuda zastupnici negledeć na rod i stališ.

Ban dakle, kao što rekoh, izradi i proglasi nov izborni red ili jednom rieči **izbornik** (Wahlordnung), i sabor po njem sakupljen, potvrdi taj red za onaj slučaj, pridržav si pravo izraditi osobit izbornik. Al nije dospio za taj posao.

Kad je dakle valjalo ljetos sazvati sabor trojedne kraljevine, vlada naša, želeć ustavno postupati, primila je i opet onaj privremeni, no ustavnim saborom potvrdjeni izbornik, i po njem će se izabirati narodni zastupnici za sabor urečen na 2. Travnja ove godine.

Ovaj naš sabor sastojat će se iz **pozvanih** i **izabranih** članovah.

Pozvat će se **banskom pozivnicom** (literae banales):

a) **Stožernik** i **nadbiskup** zagrebački, **patriarka** i **metropolit** karlovački, ovih kraljevinah **vladike** iliti

biskupi jedne i druge crkve, koliko diecesanski, toliko naslovni.

b) **podvojvoda** (Vice-Capitaneus) ovih kraljevinah,

c) svi u kraljevinah ovih prebivajući ili imanjå posjedujući, zakonom medju sinove ove domovine uvršteni punoljetni velikaši, to jest, **knezovi, grofovi i baroni,**

d) svi hrvatsko-slavonski **veliki župani** ili **županske časti namjestnici,**

e) **prisjednici banskoga stola,**

f) **župan turopoljski.**

Izabrat će i poslati svaka županija na sabor od svakoga svoga kotara iliti distrikta po jednoga **zastupnika.** Poslat će ih dakle županija: križevačka 7, varaždinska 10, zagrebačka 12, požežka 7, riečka 4. Županijam pako sriemskoj i virovitičkoj, u pogledu velikoga broja njihovoga stanovništva, s kojim se broj kotarah njihovih nikako neslaže, dopušta se, da prva u mjesto 6 može poslati osam poslanikah, a druga u mjesto 7 njih 10.

Slobodni kraljevski gradovi, i kotari: turopoljski, riečki, bakarski, zatim vlastitim svojim uredjenim poglavarstvom (magistratom) providjene varošice, slobodna poveljena trgovišta i onakve poveće obćine u Slavoniji, koje se svojim pučanstvom, trgovinom, obrtnosti i inteligenciom žiteljah odlikuju, izabrat će i poslati, ako imadu manje od 3000 stanovnikah, po **jednog** zastupnika, ako ima-

du više od 3000, a manje od 5000 stanovnikah, svaka po **dva** zastupnika; ako imadu više od 5000 a manje od 8000 stanovnikah, po **tri** zastupnika; a ako imadu više od 8000 stanovnikah, izabrat će i poslati po **četiri** zastupnika. Izabrat će ih dakle i poslati:

Bakar 3, Bribir 1, Djakovo 1, Irig 2, Jastrebarsko 1, Karlovac 3, Koprivnica 2, Krapina 1, Križevac 2, Mrkopalj, Ravna gora i Vrbovsko 1, Novi u Vinodolu 1, Osiek 4, Požega 2, Rieka 4, Ruma 3, Samobor 2, Senj 2, Sisak 1, Turopolje 2, Varaždin 4, Vukovar 2, Virovitica 1, Zagreb 5.

Isto tako izabrat će i poslati po jednoga zastupnika svaki kaptol ili konsistorij jedne i druge crkve, a imanja posjedujući pravoslavni manastiri svi skupa jednoga. Te tako će poslati: djakovački kaptol 1, doljnjo-karlovački konsistorij 1, gornjo-karlovački konsistorij 1, križevački kaptol 1, manastiri pravoslavni skupa 1, modruški ili kerbavski kaptol 1, pakrački konsistorij 1, riečki kaptol 1, senjski kaptol 1, začesanski kaptol 1, zagrebački kaptol 1, akademia znanostih zagrebačka izabrat će i poslati zastupnika 1. Svih zastupnikah bit će dakle 120.

Ovi zastupnici izabirat će se u županijah evo ovako:

U svakoj obćini ili sudčiji jednoga kotara izabrat će starješine iliti gospodari kućni za onu ob-

ćinu ili sudčiu, po razmjerju velikoće, po jednoga ili dva izbirača, a ovi izbirači sastat će se u glavnom mjestu kotara i birati za onaj kotar po jednoga poslanika.

Ako je u kojem kotaru sl. i kr. grad ili trgovište, ili obćina, koja već sama po sebi uslied §. 3. za se zastupnika na sabor poslati imade, takovo mjesto ima se od kotarskoga izbora izključiti. U kotarih ima se izabirati pod nadgledanjem dotičnog županijskoga poglavarstva.

Gradske (varoške) zastupnike i obćinske izabirat će samo oni stalni stanovnici, koji posjeduju u onom mjestu negibući kakov imutak ili pravo gradjanstva uživaju, zatim u onom mjestu stalno prebivajući diplomatici i javni činovnici.

Zastupnik može biti, bez razlike roda ili stališa, svaki domovine ove sin jedne ili druge crkve, samo ako je navršio 24 godine.

Na saboru brojit će se svakomu zastupniku i svakomu pozvaniku pojedini glas.

Zastupnici će glasovati po svojem unutarnjem osvjedočenju u svakom onom slučaju, gdje osobita naloga imali nebi.

Vlast ovih zastupnikah trajat će samo za sabor sazvan za 13. Travnja.

Ova naredba ima samo za dojdući sabor kraljevinah ovih kriepost i valjanost.

Godine 1848. poslala je prvi put i vojnička Krajina svoje zastupnike na sabor trojedne kralje-

vine, jer ju to pravo sbilja ide po naročitih zakonih. Nu kao što vidimo iz ovoga izbornika, na nastojeći sabor žalibože nije pozvana.

Na saboru se najprije pretresaju kraljevski predlozi, pak onda ostali predmeti. Odluke se njegove podnose neposredno kralju, da ih potvrdi, pak onda dobivaju kriepost zakona u trojednoj kraljevini.*) Sabor naš dieli i državljanstvo trojedne kraljevine; odprije je odredjivao i sve poreze, koji su se do god. 1848. na ugarskom saboru osiecali, a one godine ih opet naš sabor ustanovi.

Odprije je sabor naš izabirao bana; no pravo ovo bi mu stegnuto, i sada izabira samo **vojvodu**, kao što i **prabilježnika** (Protonotarius) trojedne kraljevine.

Predsjednik je saboru ban.

Opazka. Carskom poveljom od 26. Veljače dobile su i ostale austrijanske zemlje (osim jedine vojničke Krajine) zemaljski sabor, a dobila ga je i Dalmacija. Nu

---

*) Budući da se je o tom u Ugarskoj počelo sumnjati i dvojiti, bude na zahtievanje našega sabora god. 1715. sliedeći (120.) zakonski članak uvršten u zakonik ugarski: „Cum occasione confirmationis et observationis statutorum municipalium regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae sub decursu praesentis diaetae plures et variae subortae fuissent quaestiones, sacrae majestatis regiae atque communi statuum et ordinum voto decisum est: Ut primo, statuta eorumdem municipalia, regia autoritate specifice confirmata, in nullam amplius de sui validitate veniant quaestionem. — In futurum condenda, si jurisdictionem regiam, aut justitiae administrationem, vel quoscunque causarum processus concernent, ad regiam pariter deducantur confirmationem."

Ove posljednje rieči pokazuju pod jedno i to, da uprava (administratio) i pravosudje pada očevidno u područje našega sabora.

sabori ovi neimaju ni tolike vlasti, koliku imaju naše županijske skupštine. Oni će moći viećati samo o ratarstvu, o javnih gradjevinah, o dobrotvornih zavodih (na pr. ubožnicah), o zemaljskom imutku i prirezu ili nametu na obći porez (al prirez ovaj nesmie biti veći od 10 na sto); napokon o tom, kako da se izvedu obći zakoni. Tu dakle neima govora a kakvom ustavu, kao što ga gori opisasmo.

Ovo pokazuje, da je područje ostalih austrijanskih saborah prema području našega sabora vrlo neznatno, i Hrvati imaju razloga, hvaliti Bogu, što im je povraćen njihov punovlastni stari ustav.

Ostala prava naroda.

Osim toga, što narodi ugarski i hrvatski preko sabora zakone stvaraju, uživaju jošte više važnih pravah. Ovamo idu:

1) Svatko je podoban za svaku državnu službu, t. j. kod podjeljivanja častih neima se gledati na to, kojega je tko striliša, nego na to, je-li sposoban za namienjenu mu čast.

2) Sve poreze i namete nose jednako svi državljani prema svomu imutku; nije prosto jednomu više nametati drugom manje.

3) Isto tako jednako podvrženi su svi stališi i vojnovanju, t. j. svatko je dužan služiti u vojski, kad na njega red dodje; no buduć broj vojske odredjuje po starom ustavu sabor, samo se kaže, da se samo onolika vojska uzdržava, kolike treba za sjegurnost države.

4) Nitko se nemože kazniti (pedepsati), van kada ga na to njegov zakoniti sud osudi.

5) Svatko je pravi i neograničeni gospodar svog imutka, i može š njim činiti šta mu se hoće.

Opazka. Do godine 1848. bio je seljak samo poluvlastnik svoje zemlje, a pravi vlastnik bio je vlastelin (spahija). — Niti plemić nije smio prodati svog imanja, već ga je mogao samo založiti i to najviše na 32 god., jer se držalo, da je kruna vlastnica sve zemlje.

6) U pogledu vjere svi su državljani jednaki; nitko se nesmie poradi vjere zapostaviti, a kamo-li progoniti.

7) Narod upravlja zemljom preko županijah i obćinah po zakonu i običaju. O tom samopravlju (autonomiji) govorit ću malo niže na široko.

Opazka. Do godine 1848. razumievao je ugarski zakonik po rieči **narod** samo četiri striliša: svećenstvo, velikaše, plemiće i od česti gradjane. Svećenstvo, velikaši i plemići nisu plaćali nikakva poreza, ni daće, ni malte; nisu išli u rekrute; nisu mogli biti tjelesno kaznjeni; nisu morali vojske na stan primati, ni putevah graditi. Oni sami su zakone tvorili, sve časti i službe obnašali, sva imanja posjedovali.

Gradjani su upravljali samo svojim gradom i držali su samo one zemlje, koje su bile u njegovu kotaru. Savkoliki grad je bio jednak jednomu plemiću, zato je pošiljao poslanika na sabor; al na saboru nisu se brojili glasovi gradskih poslanikah, nego su bili vlastni samo govoriti; ako se je glasovalo, svikoliki gradovi imali su

samo jedan glas. Državne ili županijske službe nije mogao gradjanin obnašati. U ostalom su gradjani nosili sve državne terete kao i seljak: plaćali poreze i cestarinu, davali rekrute, hranili vojsku.

No seljak je osim toga 104 dana svake godine tlake davao vlastelinu (spahiji); plaćao je jošte vlastelinu deveto, a biskupu deseto, hranio vojsku, gradio ceste i mostove, a sám plaćao maltu i mostovinu, podizao crkve i škole, plaćao župnika i učitelja, davao rekrute i predprege (foršpone).

Jednom rieči, seljak je imao sve dužnosti, a gospoda su si zadržala sva prava. U tom pogledu je bio dakle hrvatsko-ugarski ustav vrlo nesavršen i nepravedan; jer je ponajveća strana naroda živila pod samovlasti; al ne jednoga čovjeka, nego sve gospode.

Malo po malo priznavahu gospoda ovu nepravdu, pa ju sve to više omaljivahu, dok se nisu godine 1848. sviuh svojih preimućtvah odrekla i seljaka sasvim izjednačila sa sobom. Sada neima više u tom pogledu nikakve razlike: seljak ima ista ona prava, koja i plemić, i nosi š njim jednake državne terete (poreze, daće i druge dužnosti). Tlaka je za viek viekah ukinuta i nesmie se ni pošto više povratiti; seljak je pravi gospodar svog imutka i neplaća od njega ništa vlastelinu. — Neplemić može kao i plemić kupiti i posjedovati svako imanje, i obnašati svaku čast.

Ovo bi sve u kratko izrečeno na ugarskom i na hrvatskom saboru godine 1848. No buduć poradi rata nije bilo moguće promieniti prema tomu sve zakone: to je bio godine 1853. uveden i kod nas isti onaj gradjanski i kazneni (civilni i kriminalni) zakonik, koji valja u ostalih austrijanskih zemljah, jer bolje dolikuje ovim

novim sloboštinam podieljenim seljaku. Zakonici ovi valjat će, dok sabor neodluči drugčije.

Ova nagla promjena je i tomu uzrok, da se nisu mogli izraditi drugi zakoni, osjeguravajući ustavnu slobodu cieloga naroda i pojedinih državljanah, što će po svoj prilici učiniti prvi sabor, koji će se 13. Travnja sakupiti.

B.

Uprava.

Zvanje je ustavnoga sabora tvoriti zakone valjajuće za cielu državu, i prigledati, da-li se ovi zakoni u istinu ovršuju; a vladalac nastoji preko svojih ljudih o tom, da se ono izvrši, što je sabor uzakonio. To će reći, on **vlada** i **upravlja** (administruje) zemljom preko svojih ljudih, koji se zovu kraljevski častnici i urednici, ili jednom rieči **vlada** (Regierung). Al državom hrvatsko-ugarskom neupravlja posvuda samo kralj sa svojom vladom, nego i narod preko obćinah i županijah. Ovimi upravljaju ljudi od naroda namješteni, a kraljevska vlada samo pazi, da narod u ovom pogledu neprekantari, i da si neprisvoji veću vlast nego što mu ju zakon dade.

Što se proteže na cielu državu, to opravlja kraljevska vlada; što se tiče samo jedne županije, o tom nastoji županijska skupština i postavljeni od

nje službenici; a poslove svake obćine ovršuje obćinsko poglavarstvo i starješinstvo.

Ja ću ovdje razložiti, ponajprije **upravu** zemlje preko **kraljevske vlade**, onda **upravu županijsku** i napokon **upravu obćinsku.**

Opazka. U pogledu uprave učinjene su bile na saboru ugarskom godine 1848. velike promjene, dapače je bila sva dondašnja uprava ukinuta, i nova stvorena. Ugarski sabor bio je privolio kralja Ferdinanda V., da za Ugarsku odabere posebne ministre, stanujuće u Pešti, a ne u Beču, i podložne neposredno ugarskomu nadvorniku, kao kraljevu namjestniku, te bi ovaj imao uprav kraljevsku vlast, kad godjer nebude kralja u Ugarskoj. Ovo ugarsko ministarstvo ili popečiteljstvo imalo je 8 članovah: jedan je bio uz kralja i zastupao Ugarsku u svih poslovih, koji se tiču zajedno i Ugarske i ostalih austrijanskih zemaljah. Ostali popečitelji opravljali su poslove nutrnje, pjenezne, pravosudne, trgovačke, putovne, prosvjetne i vojne. Uslied toga bila je dvorska kancelarija pak i kraljevsko namjestništvo ukinuto. Malo je postajalo vrieme, te samovlast proguta sve skupa; stoprv kraljevskom diplomom od 20. Listopada 1860. bi opet povraćena ugarska dvorska kancelarija i kraljevsko namjestništvo.

Neznajuć, sto će u ovom pogledu odlučiti budući ugarski sabor, opisat ću ovdje sadašnje stanje ugarske uprave.

I. Viša uprava.

Kraljevska ugarska dvorska kancelarija.

Ugarski kralj izvršuje sva svoja prava, tičuća se nutrnjih poslovah, crkve, školah i pravosudja, preko **ugarske dvorske kancelarije** (udvari kancelarija; ungarische Hofkanzlei), nastanjene u Beču. Na čelu ove oblasti stoji dvorski kancelar, kojemu je glavno odlikovanje, što čuva veliki državni pečat, zato bi se mogao zvati i kraljevski pečatnik ili čuvar pečata, kao što se ovakvi častnici zovu u drugih državah. Odprije bijaše kancelar samo kraljev pomoćnik; a po sadašnjem ustrojstvu je premac državnomu ministru. Pod njim su dva podkancelara i 12 dvorskih savjetnikah, medju koje su poslovi razdieljeni. Kancelarija ugarska, kako je sada uredjena, može se smatrati kao ugarsko popečiteljstvo iliti ministerium, s tom samo razlikom, da je popečitelj, po zakonu od god. 1848. odgovarati morao narodu za sve naredbe, od njega podpisane, a kod kancelarije toga neima. Nu poslovi financijalni i vojni podpadaju za sada pod dotične austrijanske ministre i pod carevinsko ili državno vieće.

Opazka. Do godine 1848. bili su jedan podkancelar i jedan dvorski savjetnik Hrvati. A sada su sve sami Magjari, zato što mi nepodpadamo više pod ovu, nego imamo svoju osobitu dvorsku oblast.

Kraljevska hrvatsko-slavonska dvorska oblast.

Pokle je narodom s krunom ugarskom sdruženim njihov starodavni ustav povraćen od strane diplomom od 20. Listopada 1860.*): nehtjede trojedna kraljevina podpadati pod neustavni austrijanski ministerij, al ni pod ugarsku kancelariju, dok nerieši sabor naše buduće odnošenje naprama Ugarskoj, to jest, dok neučinimo nov ugovor š njom. Toga radi zamoli sakupljena u Zagrebu mjeseca Studenoga 1860. banska konferencija njegovo veličanstvo, da ustroji za trojednu kraljevinu posebnu kancelariju, koja bi opravljala njezine poslove u Beču, dok nerieši sabor, kako će biti u napredak. Magjarom se dade na žao, da bismo i mi imali svoju dvorsku kancelariju kao i oni, zato izradiše, da nedobije ime kancelarije nego **dvorske oblasti** (dicasterium aulicum; Hofdicasterium). Tako im podje za rukom poniženje našega naroda, jer predsjednik ove dvorske oblasti nije premac ugarskomu kancelaru, već njegdašnjemu podkancelaru. Al ova naša dvorska oblast opravlja ipak samostalno sve one poslove trojedne kraljevine, koje ugarska kancelarija za Ugarsku. Na čelu joj je predsjednik, a pod njim su za sada 4 izviestitelja.

---

*) Od strane rekoh, jer najvažnije poslove, financije i vojsku, drži jošte bečka vlada u svojih rukuh.

Ona rješava naše poslove nezavisno od svake druge dvorske oblasti i popečiteljstva, ona je dakle u istinu za nas kao popečiteljstvo upravnih, pravosudnih i prosvjetnih poslovah.

Opazke. Sama rieč kancelar je latinska i neznači ništa odlična, tako, da prevodeć ju od rieči do rieči, morali bismo kazati, da je kancelar rešetkar ili ogradar, to jest čovjek, sjedeći u pisarnici za rešetkom (cancelli.) A rieč dikasterium je isto tako ustavna kao i rieč kancelarija, samo što je jošte primjerenija.

U ostalom je trojedna kraljevina imala odprije svoje posebne kancelare, ne samo prije nego i poslje sdruženja s Ugarskom. Na povelji izdatoj od Kolomana godine 1105. gradu Zadru, naročito je pisano: „Scriptum Jaderae per Cancellarium Dalmatiae Petrum Berislavić de Bočki.“ Isto tako su imali i hrvatski vojvode i banovi svoje posebne kancelare; tako na pr. dalmatinsko-hrvatski vojvoda Andrija imao je godine 1198. Petra Milkovića onakvoga kancelara, koji se je podpisivao na kraljevskih poveljah: „Petrus filius Milka, Ducis Aulae Cancellarius.“ Matija zagrebački prepošt, bio je godine 1225. kancelar mladjega kralja Bele, koji je onda posve nezavisno od svog otca Andrije vladao Hrvatskom. Pomenuti Matija podpisan je i na povelji, kojom isti Bela podieli plemenštinu Turopoljcem, i koju sam navco na strani 22.

Već sam gori kazao, da su ova i sve sadašnje višje ugarske časti prvobitno hrvatske, i to nesamo imenom, nego i postankom. Za dokaz tomu navodim evo povelju slavnoga narodnoga hrvatskoga kralja Krešimira od

godine 1060.ₜ u kojoj se navode svi hrvatski državni zastavnici (Barones regni), i vidi se, da je hrvatski narod već onda imao svoje sabore, dakle puno prije sdruženja s Ugarskom, koje se je utanačilo godine 1102. Evo pomenute povelje: „Ego cresimirus diuina gratia largiente chroatie atque dalmatie iura gubernans, atque aui mei beate memorie cresimiri regis, patrisque mei regis stephani, in elisio campo feliciter quiescentis, habenas regni retinens. Anno dominice incarnacionis Jhesu christi domini nostri M. lx° VIII° Indictione VII. Epacta uero V. concurrente III. In nostro nonensi cenaculo residens, una cum nostris iupanis, comitibus atque banis, capellanis etiam nostre regalis aule, cogitare cepimus qualiter omnipotens deus hereditarii regni nostri concessa gubernacula conseruaret, et animabus meorum predecessorum requiem eternam donaret. Inueni nichil in operibus meis memorie dignius nichilque deo acceptabilius, quam ex nostra terrestri aula supernorum ciuium atque sanctorum sacrata habitacula possessionibus, muneribusque ditare condignis. Igitur, quia deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum, decreuimus et perprompto animo stabiliuimus monasterium sanctissimi G. martiris, cuius uenerabile corpus infra ejusdem ciuitatis menia requiescit, prediis atque possessionibus honorare. Nos ergo a predecessoribus nostris in nullo deuiantes, pro remedio anime mee, meorumque omnium defunctorum offerimus hoc et stabili tenore donamus Tibi beatissimo martiri glorioso et per te domino petro tue sancte aule digno abbati, nostram propriam insulam, in nostro dalmatico mari sitam, que uocatur mauni, cui ex orientali parte adiacet insula, que in uulgari sclauonico „ueru“ nuncupatur, ut eam habeat et possideat in eternum, absque cuiusque mortalium inquietudine, predictum sanctissimi martiris monasterium etc. † Ego cresimir rex crou.

atque dal. Ego stephanus Jadre episcopus scripsi, et hec sunt nomina testium qui in hoc facto interfuerunt . . admiro nonensis iupanus, testis. Bolesclaus curialis comes, testis. Viachigo iupanus de luca, testis. † Volessa dad, testis. Budec postelnic, berberensis iupanus, testis. Johannes regis capellanus testis. Petrus regalis curie iudex, testis. Studec regalis pincerna, testis. Dominus leo imperialis protospatarius ac tocius dalmatie catipanus, testis. Saluisclauus nonensis iudex, testis. Adamus monacus sancti bartholomei abbas, testis. Petrus iupanus de sidraga, testis. Dragomir iupanus de cetina, testis. Andreas belgradensis prior, testis. † Ego anastasius huius cirographi dictator, crouatensis episcopus et aule regie cancellarius, iussu et uoluntate predicti domini mei regis scripsi et confirmaui feliciter in civitate nonas Amen.“

Imaš ovdje jupanus-župan; curialis comes sa‹ curiae regiae magister; posteljnik-cubiculariorum regalium magister; regalis pincerna-pincernarum reg. mag.; aulae regiae cancellarius to je sadašnji kancelar. Ovamo ide i rieč kralj, magjarski király. Čast nadvornika ili palatina bila je upražnjena; al u povelji kralja Mučimira od god. 892. navodi se izriekom Budimir, jupanus palatinus, to jest, nadvorni župan ili nadvornik.

Nadvornik.

Buduć da ugarski kralj stoluje sada obično u Beču, zato ima uza se kancelariju, a u samoj Ugarskoj zastupa kralja **nadvornik**. Ovo je za kraljem najodličnija čast u Ugarskoj. Odprije su kraljevi imenovali nadvornika, a sad ga izabira sabor.

Nadvornik je po zakonu i kraljevski namjestnik u Ugarskoj; zatim posrednik medju kraljem i saborom, štitnik (tutor) maloljetnoga kralja. Odprije je bio vojvoda plemićkog ustanka (insurekcije), a sada je vlastnik nadvorničke husarske pukovine (Palatinalhusaren). Jošte je bio do godine 1848. predsjednik ugarskoga sabora, a napose velikaškoga stola, pak i predsjednik stola sedmorice (Tabula septemviralis), vrhovnoga ugarskoga sudišta; nu to je promienio sabor od god. 1848., i sada se nezna, kako će biti. Kao kraljevski namjestnik ima onu vlast, koju mu kralj ustupi. Kao takov je dakle vrhovni sudac zemlje, vrhovni gospodar kraljevskih urednikah, i predsjednik vrhovne upravne oblasti u Ugarskoj, naime:

Ugarskoga kraljevskoga namjestništva.

Pokle je kruna ugarsko-hrvatska prenešena na austrijansku kuću, ugarski kraljevi stanuju u Beču, i kao što sam gori kazao, u Ugarskoj zastupa kralja nadvornik, koji je pod jedno i njegov zakoniti namjestnik. Nemogav sam nadvornik svladati sve poslove, dozivao je sve to više savjetnikah i drugih urednikah, te ovako postade ugarsko kraljevsko namjestništvo (Consilium regium locumtenentiale; helytartótanács; Statthalterei;) koje je na saboru od god. 1723. potanko ustrojeno.

Namjestništvo je sastavljeno iz savjetnikah, tajnikah, perovodjah (concipista) i drugoga pod-

ručnoga osoblja. Predsjeda mu nadvornik, a kad njega neima, tovarnik.

Namjestništvo nevisi po zakonu o nikakvoj drugoj oblasti, već prima zapoviedi neposredno od kralja preko ugarske kancelarije. Područje mu je dvostruko: njekoje poslove rješava samo, bez daljega pitanja; a za njekoje mora moliti potvrdu od kralja — sve preko kancelarije. Glavno mu je zvanje paziti, da se zakoni izvršuju, i priobćivati oblastim kraljevske naredbe. Toga radi nesmie izdati zapoviedi, koja bi se protivila postojećim zakonom, dapače dužno je opomenuti kralja, kad bi htio izdati kakvu protuzakonitu naredbu.

Ban.

Što je nadvornik u Ugarskoj, to je **ban** u trojednoj kraljevini, on je glava zemlji i namjestnik kraljev. Banska je čast tako stara kao i narod hrvatski. Već u najdrevnijih poveljah napominju se banovi, kao kraljevski namjestnici. Poslie sdruženja s Ugarskom upravljahu našom domovinom uviek banovi, te ih je odprije narod sam izabirao na saboru, uprav onako, kao što izabiraju Ugri svoga nadvornika; a za sada imenuje kralj bana. Medju ugarskimi zastavnici bijaše ban izprva drugi, naime odmah za nadvornikom, a kasnije mu je predpostavljen državni sudac. Ban je vrhovni sudac zemlje, i kao takov predsjednik banskoga stola. Vla-

stan je imenovati podvojvodu kraljevinah i podbana. Ovaj ga zastupa kod banskoga stola, zato ga izabira ponajviše izmedju prisjednikah ovoga suda. Ban je vlastnik od obje banske krajiške pukovine, i odprije je imao vlast imenovati u njih sve častnike do pukovnika. Jošte se zove vojvoda (kapetan) pounski i pokupski, jer su odprije ondašnji krajišnici neposredno pod njega podpadali. Hrvatski sabor izabira vojvodu kraljevine i to obično bana, pak ovaj podvojvodu. Sada je ban i zapovjednik vojničke krajine i ima naslov riečkoga vladara (gubernatora). Ban sazivlje sabor trojedne kraljevine i predsjeda u njem. Napokon je ban predsjednik kraljevskomu namjestništvu Hrvatske i Slavonije. U političkoj upravi zastupa ga **banski namjestnik** (Locumtenens banalis), koju čast dobivahu obično biskupi zagrebački, a i sada ju ima naš uzoriti stožernik-nadbiskup g. Juraj Haulik, pa će kao takav umjestiti sadašnjega našega svietloga bana barona Josipa Šokčevića. Jer prije nego ban nastupi ustavnu čast, treba da se zakune na saboru da će braniti narodnu slobodu i ustav. Onda bude tri puta dignut u vis, uz radostno klikovanje naroda i tutnjavu topovah i zvonah. To se zove umještaj ili instalacija.

Opazka. Evo prisege, koju bješe položio pokojni Jelačić ban: „Ja Josip Jelačić, ban kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, prisižem živim Bogom, blaženom

djevicom Marijom i svimi božjimi svetci i izabranici, te tvrdu vjeru dajem i obećajem prejasnomu, premoćnomu i nepredobitnomu vladaocu Ferdinandu I., austrijanskomu caru, ugarskomu, českomu, dalmatinskomu, hrvatskomu, slavonskomu kralju apostolskomu ovog imena V., nasljednomu vladaocu i premilostivomu našemu gospodaru: da ću njegovome posvećenomu carsko-kraljevskomu veličanstvu vazda vjeran, poslušan i oddan biti, njegovu i njegovih potomakah i nasljednikah čast, slavu, dostojanstvo i korist vazda paziti i promicati, a štetu, koliko uzmogu, od njih odvraćati. Za njegovim veličanstvom hoću, po svetoj svojoj dužnosti, kao iskreni sin domovine ove i ban kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ove kraljevine i sav narod, koji u njih prebiva, u njegovoj slobodi i u njegovih pravicah, zatim ustav zemaljah ovih, kao što i moram, svakom prilikom i bezobzirce od svakoga nasilja, nepravde i uvrede, ter od svakoga neprijatelja kriepko braniti, štititi, čuvati. Osim toga ću i sám državne zakone izvršivati, a onim, koji kod mene pravde potraže, kao i u svakom na moje zvanje spadajućem poslu, negledajuć je-li tko bogat ili ubog, i kojega je roda i vjere, odmetnuvši molbu, mito, nagnuće, strah, mržnju, ljubav i umiljavanje, prema Bogu i pravdi Božjoj, pravedan i istinit sud suditi; i kao što sada nepripadam nijednomu tajnomu družtvu ili bratovštini u državah njegova veličanstva niti izvan njih, tako neću ni po sada stupiti u kakvo tajno družtvo ni pod kojom izlikom. Tako mi Bog pomogao, blažena djevica Marija, svi božji svetci i izabranici!“

Hrvatsko-slavonsko kraljevsko namjestništvo.

Trojedna kraljevina imala je već godine 1767 svoje posebno **namjestništvo** (Consilium Locumtenentiale Regium), koje bješe ustrojila kraljica

Marija Teresija sasvim onako kao što i ugarsko. Imalo je pet savjetnikah, 2 tajnika i ostalo područno osoblje (personale). Nu god. 1779. bilo je ovo namjestništvo sjedinjeno s ugarskim i odredjeno, da bude u ovom i po koji Hrvat savjetnik (što se nije obdržavalo), a ban da mu je član i da može dolaziti u njegove sjednice. Izprva su Hrvati zadovoljni bili s tom promjenom, nu kasnije su se ljuto pokajali, jer su poslovi strašno zapinjali, buduć Pešta predaleko od nas. Osim toga se ugarsko namjestništvo ništa nije brinulo za duševne i materijalne interese hrvatske; a sve službe, ista učiteljska mjesta, podjeljivalo je samo nehrvatom, ili onakvim Hrvatom, koji su bili neprijatelji svoje narodnosti. Pa kad je jošte postalo orudje pomagjarivanja, zavapi sve iza glasa, da valja povratiti prvašnje namjestništvo ovim kraljevinam. Ovo zahtievanje izjavi i naš sabor više putah, al nebude uslišan, dok se god. 1848. neprekine svaka sveza s Ugarskom i tim i š njegovim namjestništvom, a sabor naš povlasti bana, da si izabere **bansko vieće**, koje se god. 1850., pokle je austrijanska vlada preuzela i kod nas kormilo, pretvori najprije na **bansku vladu**, a zatim na **c. kr. namjestništvo.**

Sad je pak ovo preustrojeno na **kraljevsko namjestničtvo.** Predsjednik mu je ban, a njega zastupa dvorski savjetnik. Jošte ima 5 savjetnikah namjestništva, isto toliko tajnikah, poviše perovodjah i perovodjnih pomoćnikah. Osim toga ima jošt i dru-

goga pomoćnog osoblja, naime odpravnik, redjač (pisamah; registrator), pisari itd.

Namjestništvo je vrhovna zemaljska upravna oblast, dobivajuća zapoviedi od samoga kralja preko kraljevske dvorske oblasti. Preko ove podnosi kralju svoje predstavke i predloge. Glavno mu je zvanje paziti, da se zakoni obdržavaju, da bude u zemlji mir, red i zdravlje; ono čini shodne naredbe u granicah zakona za promicanje ratarstva, trgovine, obrtnosti u zemlji. Jošte nadgleda sve niže oblasti, oznanjuje im kraljevske zapoviedi; nadzire učilišta i crkvu; izvršuje odluke sabora; pazi da se narodu nenametnu od nižih oblasti preveliki prirezi itd. Nesmie izdati naredbe protivne državnim zakonom; dapače njegova je dužnost reprezentirati proti svakoj naredbi proti-ustavnoj, koju bi dobilo ozgor, da ju proglasi.

II. Niža uprava.

1. Županije.

Sve zemlje spadajuće na ugarsku krunu razdieljene su na **županije** (comitato; Gespannschaft; magjarski: vármegye), njih 56, od kojih 7 pripada trojednoj kraljevini, naime županije: zagrebačka, varaždinska, križevačka, riečka, (odprije severinska), virovitička, požežka i sriemska. Svaka

županija ima svoj posebni grb (Wappen), pečat i zastavu (barjak). Glava je svakoj županiji **veliki župan.**

Velikoga župana (Supremus Comes; Főispán; Obergespan) imenuje sam kralj; a ima i nasljednih velikih županah; n. p. u Varaždinu nasliedi ovu čast grofovska porodica Erdődah. No zakon III. od god. 1504. naredjuje sasvime mudro, da se unapredak nikomu nepodieli nasljedno veliko županstvo; jer se u istinu nasliediti može samo **čast**, al ne i **vještina**. Kad bude veliki župan zapriečen u obnašanju ove službe, imenuje mu kralj zamjenika (administratora). Veležupanska čast bila je kod nas uviek vrlo odlična. Veliki župan je, kao takov, velikaš i sjedi za velikaškim stolom pred rodjenimi velikaši, makar oni bili knezovi. Veliki župan treba da stanuje u svojoj županiji. On je kraljev namjestnik u njoj, i jedini urednik imenovan od kraljevske vlade, ostale sve izabira narod; samo u njekojih županijah (n. p. varaždinskoj) vlastan je veliki župan po starom običaju imenovati gdjekoje častnike, na pr. bilježnike i odvjetnike, koje drugdje takodjer narod izabira. Prije nego veliki župan nastupi svoju čast, treba da položi zakletvu pred sakupljenom županijom, da će biti vjeran kralju i ustavu, pa se onda diže u vis uz gromko klicanje „živio!“ u znak, da je nastupio svoju čast.

Područje velikoga župana vrlo je znamenito i važno. On je glava političke i gospodarske uprave

dapače i županijskoga pravosudja; načeonik je županijskih častnikah. Častnike ove izabira narod svake treće godine iznova, i to se zove **promjenba** ili **obnova** (r e s t a u r a c i j a). On razpisuje županijske skupštine, predsjeda im, odgadja ih i razpušta, otvara i završuje sjednice, ravna viećanjem, pazi, da se zakoni izvršuju, proglašuje više naredbe; upravlja redarstvom u cieloj županiji, to jest nastoji o tom, da se nigdje neporemeti javni mir i poredak, pa kad bi se to dogodilo, vojska je dužna priteći mu u pomoć, al onda stoprv, kad bude zahtievao. Kao načeonik županijskih častnikah izvršuje na njih karnostnu (disciplinarinu) vlast, i zato može svakoga županijskoga častnika, koji postupa nezakonito il neopravlja svoje poslove, ukloniti od službe i drugoga privremeno namjestiti, dokle ga skupština neizabere.

Do godine 1848. bio je veliki župan i predsjednik sudbenoga stola t. j. županijskoga suda (T a b u l a   j u d i c i a r i a) i imenovao je njegove prisjednike (a s s e s s o r e s, magjar. t á b l a b i r ó); a za sada neima pravosudnoga područja; jer prisjednici županijskih sudbenih stolovah podpadaju neposredno pod banski stol.

Županijski častnici.

Pomoćnici su velikomu županu **županijski častnici** (magistrat). Ovamo idu:

1. **Podžupani** (Vicecomes; alispán, Vicegespan), njih dvojica. Prvi podžupan je namjestnik velikoga župana; on mjesto njega predsjeda u skupštinah; pazi, da častnici dužnost svoju točno ovršuju; čuva pečat županije; pregleda županijsku pjeneznicu svaka dva mjeseca jedanput, a iznenada; nastoji o ovršbi onoga, što je odlučila županijska skupština; brine se o pobiranju poreza, o nastanjivanju i hranjenju vojske; pazi na javni mir i red; predsjeda sudbenomu stolu, pripravlja poslove za skupštinu itd. Drugi podžupan je namjestnik prvoga. Do sada je obično jedan podžupan obavljao upravne poslove, a drugi pravosudne; no buduć da je jošte zadržana dosadašnja uredba sudovah, to će sada podžupani podieliti medju se upravne poslove.

Županija je podieljena na više **okružjah** (processus), a svako okružje na više **kotarah** (Districtus). U svakom je okružju po jedan **veliki sudac** (Ordinarius Judex Nobilium; föszolgabiró; Oberstuhlrichter), a u svakom kotaru po jedan **mali sudac** (Districtualis Jud. Nob.; alszolga biró) i po jedan **pristav** (Jurassor; esküdt; Geschworner). Veliki sudac, stanujući u stolici, t. j. u glavnom mjestu županije, gdje

se drže skupštine, zove se **središnji** (centralni). Sudci ovi imaju dvostruko područje: upravno i sudačko. U prvom pogledu njihovo je zvanje dostavljati obćinam naredbe namjestništva i odluke županijske; nadgledati izvršivanje sviuh viših zapoviedih; popisivati narod; prigledati, da se porez jednako razreže; uddržavati u dobru redu mostove i puteve; brinuti se o zdravlju; nastojati o javnoj sjegurnosti, o nastanjivanju vojske i u obće o materijalnom blagostanju svoga kotara.

Kao sudci sude zajedno s pristavom u parnicah, kojih predmet nevriedi više od 500 for.

Osim toga su pristavi pomoćnici sudacah i u poslovih upravnih; a ovršuju i osude.

Veliki bilježnik i podbilježnici (Notarius; jegyző) predlažu i čitaju u sjednicah predmete viećanja; pišu zapisnike (protokole) sjednicah; sastavljaju predstavke (representacije) na više oblasti i na kralja; izradjuju osnove; pišu zapisnike pojedinih odborah i povjerenikah (komisijah), dopise na druge županije i niže oblasti, zatim naputke za sudce i druge županijske urednike.

Veliki odvjetnik i odvjetnici županijski (fiscalis comitatensis; megyei ügyész), zastupaju županiju na sudovih, zamecu tužbe proti onim, koji se u skupštinah protuzakonito vladaju; nadziru poslove sirotinjske i skrbničke (kuratorske). Odprije su obavljali još i poslove sadašnjih državnih odvjetnikah (Staatsanwalt).

Veliki blagajnik i blagajnici (Cassae perceptor) rukuju županijskom blagajnicom. Odprije su i porez kupili, nu za to ima sada poreznih uredah, koji će ostati, dokle sabor drugčije nenaredi.

Računar (Rationum exactor; számvevő) pregleda i stranom vodi račune županije.

Pismar (arkivar) čuva pismaru (arkiv); a **redjač** (Registrator) redja pisma.

Ovo su županijski častnici u pravom smislu, a sliedeći su tako zvani **pogodjenici** (conventionati), jer se neizabiraju svake treće godine iznovice:

Županijski liečnik (fizik) sa više **vidarah** (kirurgah) stanujućih u pojedinih kotarih, nastoje oko zdravlja i lieče badava siromahe.

Županijski mjernik (Comitats-Ingenieur; mérnök) gradi puteve i županijske sgrade; mjeri što treba mjeriti, regulira potoke i rieke, nadzira gradjevni red itd.

Povjerenik sjegurnosti ima pod sobom pandure i čuva županiju od zlotvorah.

Nadzornik svilarstva nastoji o napredku svilarstva, nadgleda dudovnjake postojeće u pojedinih kotarih.

Liečnik živine (Veterinär) brine se o napredku stočarstva (Viehzucht) i o zdravju marve; zato putuje po županiji, da vidi, nije-li se gdje pojavila kakva marvinska pošast ili kuga, da ju za dobe zavarči.

Županijske skupštine.

Nijedan važniji predmet tičući se županije nesmie se drugčije riešiti nego u županijskoj skupštini (spravištu, kongregaciji); a i o tom, kako su riešeni manje važni predmeti, treba uviek izvješćivati skupštinu.

Skupštinu sazivlje veliki župan, ili ako je on zapriečen, podžupan, i to redovito 4 puta uz godinu. Ako naspiju važni predmeti, koji se nemogu odgoditi do redovite skupštine, mora se sazvati izvanredna ili barem mala skupština, na koju se onda pozovu samo obližnji članovi; nu odluke ovakve male skupštine treba da potvrdi velika skupština. Sjednice skupštine vazda su javne, to jest, svatko može onamo doći i slušati, šta se vieća. Uzdržavanje mira i reda pripada predsjedniku.

Članovi skupštine. Pravo mjesta i glasa ovršuje se u županijskoj skupštini **osobno** ili **zastupom.**

Osobno mogu dolaziti u skupštine, bez razlike vjere: 1) svaki punoljetni mužkarac, posjedujući u području dotične županije poveću nepokretninu (r e a l i t ä t); 2) arcibiskup, biskup (vladika), opat, kanonik, arkimandrit, župnik (svake vjere) i rabin; 3) Tako zvani **odličnici** (h o n o r a t i o r e s). Ovamo se broje: kraljevski urednici ili činovnici, odvjetnici, doktori pravah i ljekarstva, učitelji, diplomirani mjernici, patentirani pomorski kapetani. 4) Županijski častnici. 5) Fabrikanti, poveći trgovci, vlastnici

brodovalı. — Svatko može ovo pravo mjesta i glasa ovršivati samo u skupštini one županije, u koje području redovito stanuje.

Zastupnike, i to po dva njih, pošiljaju na županijske skupštine: slobodni i kraljevski gradovi, slobodni kotar turopoljski, kapituli, sadašnje političke obćine; — po jednoga zastupnika pošiljaju povlaštena akademija u Zagrebu i pravoslavni manastiri.

Opazka. Odprije je samo plemstvo (pod kojim se razumievahu svećenstvo, velikaši, plemići i zastupnici slob. i kralj. gradovah) imalo pravo dolaziti na županijske skupštine i činiti ondje odluke. No buduć imade puno siromašnih i neukih plemićah, to su ih pojedini bogataši znali podmititi i na skupštinu o svom trošku dovesti, te su ondje onako glasovali (votizirali), kako je hotio njihov mitnik. Ovo se je zvalo kortešovanje, a prosti podmićeni ili zavedeni plemići zvali su se korteši. Ovako je pored sve krasne slobode u županijah vladala više putah samovolja pojedinih ljudih. To sada nemože više lasno biti; jer će obćine pošiljati svoje zastupnike i postarat će se, da izaberu za svoje zastupnike samo najpametnije i najpoštenije obćinare; a plemstvo neima sada većega prava nego neplemstvo.

Predmeti viećanja. Štogod se tiče županije u političkom ili upravnom pogledu, sve spada u područje županijske skupštine, a županijski častnici, pa niti sam veliki župan, nisu vlastni odlučiti štogodier, ako ih na to županijska skupština nepovlasti, kojoj moraju odgovarati za sva svoju služ-

bena djela. Oni su dakle samo vršitelji volje županijskih skupštinah, a ove su njihov gospodar.

U skupštini se ponajprije čitaju više naredbe, došavše od namjestništva ili baš od kraljevske dvorske oblasti. Skupština odlučuje, kako se imaju ove više zapoviedi izvesti i napućuje o tom županijske častnike. — Ako se skupštini učini, da se koja ozgor prispjevša naredba protivi postojećim zakonom, ili da vriedja ustavnu slobodu: onda bilježnik napiše po naputku skupštine predstavku (reprezentaciju) na višê mjesto, od kojega je prispjela dotična zapovied. U ovoj se predstavci razlaže po tanko, zašto županija nemože da primi ili izvrši onu zapovied, a dotle, dok nestigne odgovor, zapovied se meće na stranu.

Poslie toga čitaju se dopisi drugih županijah i oblastih, i skupština odlučuje, što da im se odgovori. Onda se vieća o svake vrsti potrebah županije. Ovdje se odlučuje i županijski prirez, to jest, koliko ima svatko plaćati na županijske potrebe, a odlučuje se i to, kako se imaju ovi novci upotriebiti. Jošte se vieća o županijskih cestah, sgradah, zavodih (institutih), o napredku gospodarstva i obrtnosti, o prosvjeti puka, o školah, bolnicah, tamnicah. Skupština daje pregledati račune svojih urednikah, odredjuje cienu mesa; imenuje odbore, koji će o pojedinih važnih predmetih potanko viećati i svoje mnenje (operat) budućoj skupštini podnieti, te će ova odlučiti, što da se uradi. Ov-

dje se čine i priprave za pobiranje poreza, za novačenje (rekrutaciju), kako da se odvrati nastajuća ili posljedice dogodivše se nesreće, kao što je n. p. poplav, požar, glad itd.

Jednom rieči u područje županijske skupštine spada sve, što se tiče blagostanja naroda županijskoga. U tom pogledu može svaki član skupštine predložiti što, a skupština odlučuje većinom glasovah, to će reći, ono se drži da je odluka, na što pristane veća strana skupštinarah.

Skupština nadgleda i obćine ciele županije, te pazi, da se nedogodi ondje šta protuzakonita ili neshodna; a kad nadje, da je koja obćina što nezakonito odlučila, skupština uništuje ovakvu odluku.

Skupština čini i stalne naredbe, **ustanove** (statuta), koje vežu svakoga u županiji. No prije nego ovakve ustanove dobiju ovu vežuću moć, treba da ih potvrdi namjestništvo, kao kraljev namjestnik. A ovo može potvrdu samo onda uzkratiti, kad se ustanova protivi očevidno državnim zakonom, kad prestupa područje županije, ili kad smjera očevidno na zlo. Namjestništvo je u obće nadzornik županijah.

Na suprot županijske skupštine čuvarice su ustava i zakonah. One pregledaju višim vlastim, pa kad zamiete, da je koja viša vlast odredila šta proti ustavu ili proti zakonu, podnose proti tomu pritužbe (remonstracije), priobćuju ih svim drugim županijam i gradovom, pa ih pozivlju, da i oni isto učine. — Ovako se postupa i onda, kad se

učini odluka, za koju se misli, da bi ju imale ostale oblasti učiniti.

Obnova častnikah.

Važno je pravo županijske skupštine, što izabira županijske častnike, i to svaku treću godinu. Toga radi, jošte prije nego minu tri godine, odredi veliki župan dan, kad će se izabirati iznovice županijski častnici.

Velikomu županu podnose svoje molbenice svi oni, koji žele dobiti kakovu službu. On pregleda ove instancije, da vidi, imaju-li prosioci i sposobnosti za službu, koju mole.

Veliki župan predlaže županijskoj skupštini trojicu ili četvoricu, izmedju kojih skupština izabira jednoga većinom glasovah. Za prvoga podžupana dužan je veliki župan predložiti svakako i onoga, koji je bio do sada podžupan; a kod drugih častnikah nemora toga činiti. Nego da se nezavadi sa skupštinom, izostaviv iz predloga baš onoga, kog bi ona najvolila, to dan pred izborom sakuplja odličnije članove skupštine na dogovor (konferenciju), te propitkuje, koga želi narod za ovu ili onu službu. Ovdje bude više putah i onaj predložen, koji službe nije naročito molio. Svakako se mogu opet izabrati oni, koji su do sada služili, samo ako su svoju službu valjano obnašali.

Na dan izbora predloži veliki župan skupštini najprije trojicu za čast prvoga podžupana. Skup-

ština izabira na dva načina: najprije uzklikom (aklamacijom), kličuć ime onoga, kojega želi izabrati. Ako je očevidno pretežna većina za jednoga, veliki župan ustane i izjavi, da je onaj izabran za podžupana. Ako se više imenah čuje, i nemože se razabrati, za kog je većina, onda se glasuje osobno: svaki skupštinar baci glasovnicu (krugljicu) u glasovnik (Wahlurne) onoga, koga želi izabrati. Poslie se prebroje glasovnice, i tko ih ima najviše, on je podžupan. Buduć ovakvo glasovanje za dugo traje, to se najprije pokuša uzklik, da se izabiranje brže dovrši.

Isto tako izbira se drugi podžupan i ostali častnici. — Njekoje častnike imenuje veliki župan, po imenu i tako zvane, gori nabrojene pogodjenike (conventionati). Al svakako mora i ondje gledati, da u te časti postavi ljude sposobne i poštene, pak ljude obćega povjerenja; jer svi častnici podpadaju pod kontrolu županijske skupštine, te bi ih ova mogla ukloniti, kad nebi svoje službe dobro obavljali, što bi da kako na sramotu služilo velikomu županu. Ovdje valja jošte opaziti, da tako zvani pogodjenici po posebnoj starijoj naredbi naredbi namjestništva niesu podpadali pod promjenbu ili obnovu, nego su bili doživotni, osim kad bi svoju službu tako zanemarili, ili nesposobnost tako očevidno dokazali, da je skupština na njih tužbom na gubitak službe udarila i uspjela.

Svaki častnik, prije nego nastupi svoju službu,

treba da položi prisegu pred skupštinom, ili ako uztreba prije službovati, pred velikim županom. U ovoj zakletvi obećaje vjernost kralju i ustavu.

Opazka. Velikoga župana plaća kralj, a sve ostale urednike plaća županija, pa im i osieca plaću; al da tu nebude zle porabe, treba da ovu plaću potvrdi namjestništvo.

---

2. *Slobodni kraljevski gradovi.*

Već sam kazao, da se je slob. kralj. grad (königliche Freistadt) smatrao sve do godine 1848. kao jedan jediniti plemić, pak je i uživao prava jednoga plemića, i kao takov je pošiljao svoga zastupnika u županijske skupštine i na sabor. Nu pojedini gradjani morali su nositi sve terete kao i seljak, samo što nisu podpadali pod vlastelina (spahiju), nego pod gradsko poglavarstvo. Zato, što gradovi nisu podpadali pod privatnoga vlastelina i nisu davali tlake, zvali su se **slobodni**; a naslov **kraljevski** su dobili, jer se je držalo, da su ovakvi gradovi imanja krune, i da im je sam kralj vlastelin. Za priznavanje ovoga vlasteostva, morali su slob. kralj. gradovi osim običnoga poreza plaćati census.

Ova razlika je prestala godine 1848. i sada je grad kao svaka druga obćina. Kao diel županije pošilja na njezine skupštine zastupnike, a drugčije se sam upravlja i podpada pod **namjestništvo.**

U Hrvatskoj i Slavoniji ima sada deset slobodnih kraljevskih gradovah: Zagreb, Osiek, Rieka, Varaždin, Križevac, Koprivnica, Požega, Karlovac, Bakar i Senj.

Svakim gradom upravlja **starješinstvo** i **poglavarstvo**. **Starješinstvo** (obćinsko vieće, vanjski magistrat; äussere Rath) sastoji se iz gradjanah. Prema veličini grada ima ih sad više, sad manje. Grad Zagreb ima 40 starješinah.

Što je velika skupština za županiju, to je starješinstvo za grad. Ono upravlja preko poglavarstva gradom, kao što i županijska skupština županijom preko županijskih častnikah, ili obćinsko starješinstvo obćinom. A šta će to reći **uprava grada** ili **obćine**, razložit ću malo niže potanko.

Odprije se je starješinstvo samo popunjavalo, to jest, kad je umro starješina, ostali starješine izabrali su drugoga na njegovo mjesto. To je ukinuto faktično, buduć da se tim vrlo steže sloboda gradjanah. Za sada, dok sabor nestvori osobita zakona o tom, izabiraju starješinstvo svi gradjani i ostali stanovnici, plaćajući barem pet forintih izravna (direkt) poreza. A izabrati se može za starješinu samo onaj, koji posjeduje u gradskom kotaru kakvu nepokretninu (kuću, vinograd, oranicu itd.), ili je odličnik*), ili plaća poreza 30 do 50 forintih. Naredba ova smjera očevidno na to,

*) Šta je odličnik (honoratior) kazao sam gori, govoreć o županijskih skupštinah.

da budu u starješinstvo izabrani samo pametni i samosvojni ljudi, koji se nedaju lasno podmititi.

Izbor starješinstva neobavlja se nikada uzklikom kao u županijskih skupštinah, nego svaki izbirač dodje na odredjeni dan u viećnicu i donese cedulju, na koju je napisao imena onih obćinarah, za koje želi, da budu starješine. Poslie se sbroje sva imena i sve cedulje, pa tko ima najviše glasovah, on je starješina. Osobit odbor (komisija) pazi kod izbora, da se posao ovrši onako kako valja i da se neuvuče kakva prievara.

Kao što rekoh, odprije je svaki, kojega su izabrali za starješinu, zadržao ovu čast za života svoga. Al sada toga neće više biti, nego će se i starješine od prilike svake treće godine izabirati iznovice.

Starješine izabiraju gradsko **poglavarstvo** (magistrat). Ovamo ide **gradski načeonik** (Bürgermeister), **gradski sudac, gradski satnik, viećnici.**

Gradski načeonik stoji načelu grada, zastupa ga gdje treba, osim toga obavlja političke poslove i nadgleda ostale urednike. U važnih poslovih treba da sakupi cielo poglavarstvo i da ovo odluči, što da se radi.

Gradski sudac sa jednim viećnikom ili pristavom sudi u onih parnicah, u kojih i županijski sudac.

Opazka. Ima gradovah, gdje nije načelnik, nego sudac glava gradskomu poglavarstvu.

Gradski satnik (kapetan, Stadthauptmann) načeonik je redarstva (policije). On dakle pazi na red, mir, sjegurnost, zdravje, čistoću itd.; i osim toga izvršuje odluke poglavarstva.

Viećnici (senatori) su pomoćnici i zamjenici ove trojice gradskih poglavarah.

Osim ovih ima jošte svaki grad, kao i županija, jednoga ili više bilježnikah, odvjetnikah, blagajnikah, računarah, sirotinskog otca (upravljajućeg sirotinjskim imutkom), liečnika, vidara, mjernika i pismara.

Primorski gradovi Rieka i Bakar su malo drugčije uredjeni. Veliki župan županije, nazvane prije sjeverinske, sada riečke zove se podjedno veliki kapetan ovih gradovah. Gradsko poglavarstvo sastoji se na Rieci iz četiri gradska sudca (Judices Rectores). Prvoga sudca, koji u istinu sudi, imenuje veliki župan, kao gradski veliki kapetan; druga tri, koji upravljaju gradom, izabira gradsko vieće.

---

3. Turopoljski kotar.

U zagrebačkoj županiji ima poveća ravnica, nazvana Turopolje. Njegovi stanovnici bili su već od kralja Bele IV. jošte god. 1225. na plemiće uzvišeni. Njihov je poglavar župan (Comes terrestris), a ovoga namjestnik je podžupan (Vice-Comes), koje svake godine sami Turopoljci izabirahu. No buduć sada u Turovom polju stanuje

mnogo neplemićah, na koje su godine 1848. politička prava protegnuta, to sada dobivaju naravno i neplemići pravo izbora.

Turopoljski župan zastupa Turovo polje na hrvatskom i na ugarskom saboru, pak i na županijskih skupštinah; jer sve se odluke županijske protežu i na Turovo polje, samo što ih neizvršuju ondje županijski častnici, nego turopoljski župan. On upravlja i imutkom kotarskim.

Njegovi su pomoćnici, osim pomenutoga podžupana, bilježnik, pjenezničar i kapetan, kao kućnik ili gospodar. On je bio podjedno zapovjednik njihove kotarske godine 1848. razpuštene čete.

Svake godine se drži skupština u Velikoj Gorici (glavnome mjestu Turovoga polja), pa se ondje izabira poglavarstvo i polažu računi. U ostalom su Turopoljci plemići-jednoselci (Nobiles unius sessionis), to jest imaju obično samo toliko zemlje, koliko je do godine 1848. držao cjeloselac podanik (kmet), naime 24 — 30 jutarah. Dapače, pošto im je bilo prosto dieliti se kako im drago, nemože se za sve reći, da su jednoselci, jer samo manja strana njih ima toliko zemlje, koliko kmet-cjeloselac. U ostalom su ovi turopoljski plemići priprosti ratari.

---

4. Obćine.

Osim slobodnih kraljevskih gradovah ima jošte **trgovištah i selah.** Trgovišta su poveća mjesta, i dobila su ovo ime, jer imaju pravo držati sajmove (vašare, pazare) na svom trgu (piaci) za napredak svoje trgovine.

Svako trgovište ima svoje posebno poglavarstvo, koje se stara za mjestne potrebe i red. Glava mu je sudac, zato tako nazvan, jer sudi mještanom u manjih stvarih. Kako obćinski sudac sudi, razložit ću malo niže, kad budem govorio o pravosudju.

Pomoćnici su mu starješine, a u povećih trgovištih (varošicah) jošt i drugi častnici. Bez privolje starješinstva nesmie sudac obaviti nikakva važnijega posla.

Poveća sela su onako uredjena kao i trgovišta; a poviše manjih selah čini jednu obćinu, imajuću takodjer svoga sudca i starješine, koji upravljaju obćinom. Što će to reći **«obćinska uprava,»** razložit ću malo niže.

Obćine nadgleda županija, i to ponajviše preko svoga sudca, kojemu je povjeren kotar, u kojem leži dotična obćina. Županijski sudac doglasuje županijske zapoviedi obćinam svoga kotara, po imenu obćinskim sudcem, i ovi treba da ih izvršuju, ili, prema potrebi, oznanjuju svojim obćinarom.

Pisarske poslove opravlja **bilježnik** (notarius) ili **tajnik** (sekretar). Sudac i tajnik dobivaju plaću, a starješine služe obično badava.

Svake godine ili svake treće godine biraju se sudac i starješine, a biraju ih svi kuće gospodari, samosvojni zanatnici (majstori) i odličnici (honoratiores). Osim toga se svake godine skupštini predaju računi i izviešće o upravi obćine. Ako je obćina zadovoljna s upravljanjem, izabrat će i opet iste one starješine i sudca; ako nije, namjestit će mjesto njih druge obćinare, u koje se više uzdaje. Sve žaobe i pritužbe na obćinsko poglavarstvo podnose se županiji.

Opazka. Do godine 1848. bijahu ovako uredjena samo ona trgovišta, koja su dobila od kralja posebnu povlasticu (privilegiju); a seoske obćine su ponajviše visile o volji svoga vlastelina (spahije). On je predlagao obćini trojicu, izmedju koje je morala izabrati sudca; on je potvrdjivao bilježnika; on je pregledao obćinske račune i odredjivao koje šta.

Jošte je gorê bilo po obćine posljednjih 10 godinah, kad su tako zvani kotarski predstojnici sami imenovali obćinskoga sudca (glavara) i starješine, i bilježnika (tajnika). Naravna je stvar, da su predstojnici imenovali samovoljno samo onakove ljude, za koje su znali, da će onako igrati, kao što će im predstojnik svirati. Zato se je i gospodarilo naopako s obćinskim imutkom i trošilo do zla Boga. Imali su se doduše računi podnositi starješinstvu, al se je to slabo i kojekako činilo.

Ovakva je uprava još i dan danas u Dalmaciji i Krajini; a u Hrvatskoj i Slavoniji izabira svaka obćina svoje poglavare i upravlja preko njih obćinom. No vrieme je, da razložim, šta će to reći „obćinska uprava.“

Obćinska uprava.

Samo se kaže, da dobar gospodar najbolje znade, šta njegovoj kući treba, i zato da on sam najbolje zna upravljati svojom kućom. Šta bi sviet kazao, da koja obćina odluči, kako će obćinske starješine upravljati svimi kućami, kako će svim kuće gospodarom dieliti zapoviedi, šta da svaki dan rade? — Doista bi svaki pametan čovjek kazao, da to nemože biti, da bi u takvoj obćini po zlu prošle sve kuće. Al će opet svatko priznati, da se kućenje kuće može povjeriti samo razboritomu i valjanomu domaćinu. No ima i takvih gospodarah, koji naopako rade i sami svoju kuću zatiru. Ako obćinsko poglavarstvo na ovakve nevaljane i nemarne gospodare uzpazi, ako im naloži šta da rade, ako se postara, da kuću nerazkuće: svaki će pametnjak pohvaliti onakve obćinske starješine.

Ma šta je obćina nego velika kuća, velika porodica? Što je u kući domaćin ili gospodar, izabran od ukućanah (domarah), to je u obćini starješina izabrana od samih obćinarah. Kao što znade valjan domaćin najbolje, šta njegovoj kući treba, tako znadu i obćinski starješine šta obćini treba, bolje nego

gospoda u Zagrebu ili Beču. Država dakle radi najpametnije, kad ostavlja na volju svakoj občini, da skrbi za ono, što joj treba i da joj se nepača u njezine občinske poslove.

Nu kao što može nevaljao kuće gospodar pogriešiti i kuću u zlo uvaliti: tako se može i občina prevariti i nevaljaoce ili neznalice za svoje poglavare izabrati, pa onda zlo i naopako po občinu! Onda je dužnost države postarati se, da ovakvi ljudi nezatiru občine. Toga radi mora nadgledati i napućivati občine. Kod nas država nadgleda i **nadzire** občine preko županijah, a napućuje ih preko **zakona**. Takvoga zakonskoga naputka treba osobito našemu narodu, koji nije imao prilike pribaviti si u školi potrebita znanja, kako valja občinom upravljati. Nu zakon ovakov nesmie se u občinske poslove više pačati nego što baš treba; zakon ovaj mora samo priečiti zlu porabu, ne pak unositi se u samu upravu; samo naznačiti medje občinskoga područja, kojih občina nesmie prestupiti, a ne propisivati potanko, što i kako da občina radi u svom području. A županije imaju opet samo u toliko nadzirati občine, da neprestupe svoga područja, koje im zakon označi, u ostalom široko im polje. Zato su občine vlastne pritužiti se višnjemu mjestu, kad bi im se zapoviedalo što protuzakonito.

Gdje su občine samo onako, kao što ovdje rekoh, **zakonom** stegnute i nadgledane, ondje su občine **slobodne**. A blago zemlji, gdje ima ovakvih

občinah; jer je vrlo umno kazao pokojni ministar grof Stadion „da su slobodne obćine stožer i temelj slobodnoj državi.“

Ovakvih obćinah bit će sada i kod nas posvuda. Do godine 1848. bile su samo županije slobodne obćine, a po sada bit će svako selo.

Evo dakle područja slobodne obćine; evo poslovah, koje može i ima obavljati!

Ovamo ide ponajprije primanje novih članovah u obćinu. Pravedna je stvar, da se nikomu neuzkrati stanovanje u obćini, tko se može izkazati, da je pošten čovjek, i da si umie pošteno kruh služiti. A i to je pravedno, da se svatko primi u obćinu, ako više godinah u njoj stanuje, pošteno se vlada, i tako dokaže, da je vriedan biti obćinar. Bez važna razloga nemože se dakle pravo obćinarstva nikomu uzkratiti. A svoje siromahe mora svaka obćina sama hraniti, i nesmie ih drugoj obćini nametati. — Da se uviek znade, tko spada u obćinu, treba popisati sve obćinare u obćinski imenik (katalog).

Druga je dužnost obćine tako upravljati obćinskim imutkom kao pošten kuće gospodar. Obćinskomu imutku broji se ne samo gotov novac nego i nepokretne (negibive) stvari, dakle kuće, zemlje, pašnici, šume, to jest jednom rieči nepokretnine. Gotov novac, što ga ima u pjeneznici, uzajmit će obćinsko starješinstvo pod kamate i uz dovoljan zalog; a za nepokretnine brinut će se pametnim gospodar-

stvom, da donose općini što više koristi. Ako općina ima velike pašnike, općinsko poglavarstvo će se postarati, da se suvišni diel pretvori u oranice i livade. Ako ima šikaru, da se okrči ili u šumu pretvori. Da se u općini podigne gospodarstvo, odredit će jedan diel zemlje za rastilo t. j. zagradu, u kojoj se voćke (sadovno drvlje) izvode i ciepe (kalame); a voćkami će svako prazno mjesto zasaditi. Ako ima u općini mnogo konjah ili rogate marve, nabavit će dobrih bikovah ili ždriebacah i postaviti jednoga općinskoga pastira za svu marvu, da nemora svaka kuća napose čuvati svoju stoku i tako hraniti posebnoga pastira. Isto tako namjestit će općinsko poglavarstvo lugare, pudare i poljare, prema tomu, ima-li općina šumu, vinograde ili polje. Ako ima u općini kamenikah, gdje se dobar kamen vadi, ili gdje ima kamena za vapno (kreč), ili ilovače za ciglu — sve će to općinsko poglavarstvo upotriebiti na korist općine.

Redarstvo (policija) spada takodjer na upravu općinsku. Al po redarstvu nemoj razumievati samo kojekakve sekature, prisluškivanje i doušavanje, što tko govori, uhodjenje, što tko radi; nego samo ono, što sama rieč kaže, paženje, da bude **red** u općini. Ovamo ide ponajprije čistoća u dvoru i na ulici (sokaku) i briga za zdravje. Toga radi skrbi općinsko poglavarstvo, da ima u općini dosta i dobre vode za piće, da se odvodi suvišna vodi iz mlakah i močvarah, da se netrpi nikakav smrad na

ulici, koji zdravju hudi. Ovamo ide jošte nadgledanje pijace, da se neprodaju nezdrave ili nezrele stvari, da se nesieče bolestna ili kužna marva; nadgledanje krčamah (mehanah), da se zaprieči pijanstvo, kartanje i druga razuzdanost. Na redarstvo spada briga za sjegurnost imutka od tatah i od požara, kao što i gasila, t. j. sprava za gašenje požara. — Svatko vidi, da je ovakvo redarstvo baš prava blagodat obćine.

Na upravu obćinsku spada i nadgledanje gradjevinah, t. j. da se sjegurne, primjerene i koliko može biti i izvana liepe kuće grade; da ima svagdje dobrih drvećem okriljenih putevah, čvrstih mostovah. Ako potok teče kroz obćinski kotar, da se zaprieči poplav i šteta.

Jošte treba obćini skrbiti i za sirote, da se od njih odhrane pošteni ljudi; a za prave siromahe, da nemoraju prosjačiti.

Al nije dosta ako se obćinsko poglavarstvo stara sama za tjelesno dobro obćinarah, nego treba, da se brine i o njihovom duševnom blagu. Gdje dakle neima škole, neka se sagradi i sposoban učitelj dozove; gdje ima škola, neka se u dobru redu drži, i neka se pazi, da roditelji svoju djecu šalju u školu.

Obćinske troškove namiruje obćinsko glavarstvo il dohodkom od obćinskoga imutka, il prirezom na državni porez, pa se ujedno stara, da se taj prirez pravedno razreže i točno pobere. Da se samovoljno

nenametne obćini previelik namet, na to pazi županija i namjestništvo.

Ovo je naravno područje obćine. Nu osim ove obćinske uprave povjerava joj kad što i država njekoje poslove. Ovamo ide pobiranje poreza; nastanjivanje (konačenje) i uzdržavanje vojske; namicanje predpregah; nadgledanje inostranacah, došavših u obćinu, da se nedovuku kakvi zločesti ljudi; nadziranje mjere i vage; dieljenje domovnicah (Heimatsschein) t.j. svjedočbah da je tko iz one obćine.

Gdje ovako svaka obćina sama sobom upravlja, kaže se, da ona obćina ima samopravlje (autonomiju). Ovo samopravlje je glavni temelj obćinskoga života i najbolje sjemenište dobrih državljanah. Gdje je obćina svoja, no dobra gospodarica, napreduju bolje obćinski poslovi, nego ondje, gdje jedan zapovieda, a obćinari ga moraju slušati, makar i vidjeli, da ta zapovied nesmjera njihovu boljku. U ovakvoj se obćini utrne napokon svaka iskrena skrb sa obćinsko dobro, te svaki gleda samo za sebe. Uprav onako biva i u kući, gdje je nevaljac gospodar: svaki se kućanin ili domar stara samo za sebe, a kuća uz to propada, i kućani š njom.

Samopravlje obćine ima svoje medje; kad bi jedna obćina što odlučila, što bi njoj bilo koristno, al bi se tim šteta nanosila, il susjednoj kojoj obćini, il cieloj zemlji — takva se odluka nemože dopustiti. A dužnost je države i županije, nadgledati obćine, da ovakva šta neodluče.

C.

Državni dohod i razhod.

Svaka obćina odredjuje, koliko ima svaki obćinar prinositi sa namirenje obćinskih potriebah; a svaka županija, (koja je takodjer samo jedna velika obćina) ustanovljuje u svojoj velikoj skupštini, koliko ima plaćati svaki stanovnik županije, da se namire troškovi županijski. Isto tako ima i svaka ustavna zemlja pravo odrediti, kolik da se porez plaća za namirenje zemaljskih potriebah. Odredjivanje poreza najvažnije je pravo sabora ustavne kraljevine; jer sabor može samo onda točno odrediti kolikoću poreza, pokle dozna iz računah, koliko zemlji treba i čemu.

Svaka država ima potriebah, i zato ima i troška. A pošteni državljanin rado će pomagati namirivanje ovoga troška, kada zna, da mu se više nenameće, nego što u istinu treba, i da se novci upotrebljavaju za namirenje pravih državnih potriebah, a ne za hranjenje nevaljalih bezposlicah, ili za podkapanje ustavne slobode.

Koliko ima naša domovina prinositi ne samo za potrebe zemlje nego i ciele austrijanske monarkije, to je do godine 1848. ustanovljivao sabor; a poslie su tu bečki ministri po svojoj volji radili, zato je od onda porez 10 putah veći, nego što bijaše pod ustavnom vladom, pak su opet ministri

državu zadužili do zla Boga, kao prave raspikuće, da sada ni neznamo, kako da se red uvede u državno kućanstvo, kako da se izjednači dohod s razhodom, jer do sada se je uviek više trošilo, nego što se primalo. Pak ako je nevaljan domaćin, koji više troši nego je primio: to se nevaljalo gospodari i u onoj državi, gdje ima veći razhod nego dohod, kao što je bilo do sada i kod nas.

To je razabralo i njegovo veličanstvo i naredilo, da po sada neće moći ministri samovoljno osiecati porez i uzajmljivati novce u ime države, nego da će to moći samo obći austrijanski sabor, nazvan carevinsko ili državno vieće (Reichsrath), o kojem ću malo niže govoriti.

Do godine 1848. bili su dohodci hrvatsko-ugarske države:

1) Državna imanja, po imenu u Hrvatskoj primorsko-komorska imanja, zatim Vrbovac, Rakovac, Miljana itd.

2) Prodaja soli, al je n. pr. godine 1843. centa kamenite soli opet stajala samo jedno 7 for.

3) Carina ili harmica, to jest daća za uvoženu i izveženu trgovačku robu.

4) Pošta.

5) Lutrija.

6) Svakojaki pomanji dohodci, kao što su n. pr. takse, dohodci upražnjenih biskupijah; ošast-

ostavština (kada tko umre bez nasljednika i bez oporuke) itd.

7) Porez. Porez je bio odprije dvostruk: **ratni** i **domaći**. Samo ratni porez platio se je neposredno državnoj vladi, a sva ga je Hrvatska platila do godine 1848. samo 94,000 for. —

Domaći porez tekao je u županijske blagajnice, njim su se namirivale potrebe županijske.

Dan danas toga ima puno više, naime: zemljarina, kućarina, dohodarina, tecivnina (Erwerbsteuer), prodaja duhana, prienosbina, nasljedbina itd.

Osim toga se mora jošte plaćati prirez za potrebe zemaljske, županijske i obćinske.

Glavno će biti zvanje državnoga vieća i našega sabora omaliti ove velike terete i uvesti red u državno kućanstvo.

Akoprem se tvrdo nadamo, da će se u napredak manje preza plaćati nego do sada, jer će biti bolje gospodarstvo i zato manje troška: opet netreba misliti, da ćemo ikada više tako malo poreza plaćati, kao do god. 1848. To sada nije više moguće, stranom zato, što su sve stvari poskupile, dakle i one koje državi trebaju, stranom zato, što se moraju plaćati silne kamate od državnih dugovah, koje [illegible]hu počinili dosadašnji ministri.

U ostalom plaćanje poreza nije samo sobom nesreća, već je zlo, ako se porez naopako troši. A dobro uložen porez je kao trgovačka glavnica. Nije onaj trgovac najbolji, koji najmanje troši, nego

onaj, koji najviše dobiva. I novci plaćani u ime poreza treba da su kao glavnica, od koje se dobivaju velike kamate.

Za sada upravlja državnim blagom u Hrvatskoj i Slavoniji zemaljsko ravnateljstvo financijah (Landes-Finanz-Direktion) u Zagrebu, kojemu je ban predsjednik, a poglavar je austrijanski ministar financijah. Ovomu ravnateljstvu podredjena su kotarska financialna ravnateljstva, a pod ovimi su porezni uredi (Steueramt), u svakom kotaru po jedan, koji pobiraju sve poreze i daće.

Dakle je cielo ovo ustrojstvo neustavno.

D.

Pravosudje.

Medju mane i nedostatke našega ustava brojila se do godine 1848. i neprimjerena a zamršena sudbena uredba. Drugomu je sudu podpadao seljak, drugomu gradjanin, drugomu plemić. Njekoje tužbe rješavale su se, istina, brzo, al mnoge parnice vukle su se puno godinah. Neima dvojbe, da bi to bio sabor godine 1848. popravio, da je dulje trajao; a ovako, pokle se je proglasila jednakost plemstva s neplemstvom, nije se mogla zadržati stara sudbena uredba, a novoga ustavnoga zakona nije bilo. Toga radi uvedeni su s austrijanskimi zakoni i austrijanski sudovi. Ovi sudovi imaju ustavna imena, a uredjeni su neustavno; al su opet u mnogom pogledu

bolji od starih, zato su i zadržani, dokle sabor drugčije nenaredi. A on će ih jamačno na bolje promieniti, te će se i u tom domovina naša natjecati moći s drugimi slobodnimi državami. Dotle pako moramo već zadržati sadašnje zakone, da nezapne dieljenje pravde.

I. Obćinski sud.

Kazali smo, da obćinski sudac **upravlja** obćinom i **sudi** obćinarom, nego samo onda, ako predmet tužbe nečini više od 25 for. na selu, ili 60 do 100 for. u gradu. Isto tako sudi obćinski sud i štetu počinjenu u polju. U to ime izabira obćina poviše prisežnikah, koji dolaze, njih dvojica, redom u sudbene sjednice, pokle se zakunu pred županijskim sudcem, da će pravedno suditi. Plaće nedobivaju nikakve, al neimaju ni posla mnogo. Na obćinskom sudu razpravljaju se tužbe ustmeno, to jest živom rieči, i ništa se drugo nepiše nego odluka. Tko nije zadovoljan s odlukom, može prizvati (appellirati) županijskoga sudca.

Pod obćinski sud nepodpadaju (van ako mu se drage volje podvrgnu) bivši vlastelji (spahije), duhovnici, kraljevska blagajnica (fiskus), vojnici, županijski častnici, ni sam obćinski sudac.

II. Županijski i gradski sudac.

Tužba, kojom se neište više od 500 for., i koja nenaliеže obćinskom sudu, mora se podnieti županijskomu ili gradskomu sudcu, koji ju rješava sa pristavom, i to ustmeno, ako je stvar jednostavna, a pismeno, ako je zamršen posao.

Tko nije zadovoljan s odsudom županijskoga sudca, prizivlje banski stol.

III. Kraljevski županijski sudbeni stolovi.

Tužbe, kojimi se ište više od 500 for., zatim tužbe gruntovničke, mjenbene, rudarske, trgovačke i radi počinjenih zločinah — sve ovo razpravlja kraljevski županijski sudbeni stol, sad ustmeno, sad pismeno, i to barem tri njegova viećnika zajedno. Tko nije zadovoljan s njegovom odsudom, utječe se banskomu stolu.

Do godine 1848. bijaše drugi podžupan predsjednik županijskoga sudbenoga stola, a prisjednike je izabirala županijska skupština, ili ih je imenovao veliki župan. Županije požežka i križevačka neimaju jošte za sada sudbenoga stola.

IV. Kraljevski banski stol.

Tko misli, da mu se krivda čini presudom kojega suda, utječe se banskomu stolu, koji stoluje

u Zagrebu i ima poviše viećnikah. Predsjednik mu je sam ban, zato se i zove banski stol.

Svi ovi sudovi postojali su kod nas i do godine 1848., samo su bili drugčije ustrojeni.

V. Vrhovno sudište.

Komu se je na žao dala i presuda banskoga stola, on je do godine 1848. prizivao ugarski sud sedmorice (Tabula septemviralis), zato tako nazvan, što se je odprije sastajao iz sedam viećnikah, a sad ih ima jedno 30. Pokle je bio ovaj vrhovni sud ukinut, appelluje se od banskoga stola na vrhovno sudište (Oberster Gerichts- und Cassationshof) u Beču, gdje sad ima posebni odsjek za trojednu kraljevinu; a za Ugarsku povraćen je opet stol sedmorice.

Za urbarske, to će reći one parnice (procese), koje su postale iz prvašnjega odnošenja vlastele k podložnikom, ima urbarskih sudovah. Tko misli, da je po njega krivo sudio urbarski sud, prizivlje glavni urbarski sud u Zagrebu, pak ako nije zadovoljan niti s njegovom presudom, utječe se u Beč vrhovnomu sudištu.

Ženitbene tužbe podpadaju pod duhovni stol, a vojnici pod vojnički sud.

---

*

Opazka. Za pregledanje sviuh javnih računah ima u Zagrebu osobita oblast za cielu Hrvatsku i Slavoniju, koja se zove **državno računarstvo** (Staatsbuchhaltung). Državnimi gradjevinami upravlja **zemaljsko gradjevno ravnateljstvo** (Landes-Bau-Direktion), podčinjeno namjestništvu.

E.

Vieće carevine.

Što smo do sada razlagali, proteže se samo na trojednu kraljevinu, a ponajviše i na ugarsku. No carskim ukazom od 26. Veljače o. g. i dodatim mu osnovnim zakonom o zastupanju ciele carevine (Grundgesetz über die Reichsvertretung) ustrojeno je osobito vieće, koje bi imalo zastupati cielu austrijansku carevinu, po imenu i trojednu kraljevinu s Ugarskom. Ovo vieće carevine (Reichsrath) sastoji se iz dvie sabornice ili komore, velikaške i poklisarske. Članovi su velikaške sabornice: punoljetni carevići, nadbiskupi i knezovi-biskupi; glave njekojih bogatih plemićkih porodicah, kojim car tu čast podieli nasljedno, napokon oni muževi, stekavši velikih zaslugah za državu, crkvu, znanost ili umjetnost, kojim car podieli tu čast, da ju obnašaju dok žive (zaživotni članovi.)

Poklisarska sabornica imat će 343 člana, izabrana od sabora pojedinih zemaljah. Tako na pr. ugarski sabor imao bi izabrati 85 svojih članovah

izmedju sebe, da zastupaju Ugarsku na carevinskom vieću; sabor trojedne kraljevine (i s Dalmacijom) 14 itd. Car mu imenuje predsjednike i podpredsjednike.

Ovo carevinsko vieće sastajat će se svake godine, a viećat će o predmetih zakonarskih, protežućih se na prava, dužnosti i interese, koji su zajednički svim austrijanskim zemljam.

Ovamo ide način i red vojnovanja iliti vojničke dužnosti; uredjivanje novčanih poslovah, kovana novca, veresije, bankah, carine i trgovine; pošta, željeznice i brzojavi; financije carevine u obće, dakle proračun dohoda i troška, državni zajmovi i dugovi, povećavanje postojećih i uvodjenje novih porezah; prodaja i zaduživanje državnih nepokretninah.

Da koja odluka carevinskoga vieća dobije valjanost, treba da na nju pristanu obje sabornice i car.

Kad vieće carevine nije sakupljeno, i treba učiniti naredbe, zasiecajuće u njegovo područje, a takva je sila, da se nemože čekati dok se sastane vieće: popečiteljstvo može naredbe učiniti, al je dužno podnieti budućemu vieću razloge, zašto je tako uradilo.

Car može odgoditi ili baš razpustiti carevinsko vieće.

Odavde može svatko razabrati, da u područje carevinskoga vieća spada vojska i novac. — Za one zemlje, koje do sada nisu imale nikvaka ustava,

za njih je carevinsko vieće veliko dobročinstvo, jer im daje pravah, kojih do sada nisu uživale.

Drugčije je kod nas, nam se ovim osnovnim zakonom steže ustavna naša sloboda; naš stari ustav daje nam puno više slobode nego što će je imati carevinsko vieće; jer po naših zakonih neodredjuje se samo način i red vojnovanja nego i broj vojnikah (što i jeste najvažnije). — Isto tako je osiecao hrvatsko - ugarski sabor i državni porez u obće. — Zato i nije bilo onda toliko državnih dugovah, koliko ih sad imade, kad su ministri po svojoj volji dugove pravili.

Carevinsko vieće sastat će se prvi put na 29. Travnja ove godine. Vidjet ćemo, šta će biti.

Pogovor.

Eto vam konstitucije hrvatsko-ugarske! Ja sam ju ovdje opisao, kao što dan danas postoji. Nabrojio sam njezina preimućtva i dobročinstva, a nisam zamučao niti njezinih mánah i nedostatakah. Tà ništa na svietu nije savršeno; na svakoj slici i prilici ima i sjene. Nu to i jeste glavni biljeg ustavnoga naroda, da uviek napreduje, da državu svoju sve to bolje uredjuje. Toga radi se ustavni narod sakuplja svake godine u sabor, da vieća, šta mu treba u starih zakonih promieniti i kakvimi novimi naredbami treba ustav popuniti. Dok je bio naš ustav samo blago jednoga stališa, plemstva, dotle je ovo napredovanje sporo išlo; jer drugo je trebalo plemstvu, a drugo narodu, pa stara je poslovica, da svatko na svoj mlin vodu navraća. A odkada je stao pod okrilje ustava savkoliki narod, razvijat i popunjavat će se brže ta naša zajednička sloboda.

Nu ako ima ustav naš manah, ima doista i preimućtvah, kakvimi se mnogi drugi ustavni narodi nemogu ponositi.

Prva mu je prednost, što nije tudji cvietak, presadjen k nam iz susjedova cvjetnjaka, nego je naše gore list, tako star kao što i sam hrvatski narod, kojemu je, rek bi, iz srca niknuo, njegovom se krvcom odhranio, š njim odrastao i snagom se opasao. Zato netreba se bojati, da se, kao strano bilje u tudjoj zemlji, neće pravo primiti, nego prije ili kasnije usahnuti. Zato rado podnosimo i njegove mane; jer od znana zelja glava neboli. Zato se njim ponosimo kao svojom svojinom, kao svojim najdragocjenijim blagom. Zato se svaki Hrvat lasno priučava našemu ustavnomu životu, makar mu se i sasvim odučio bio.

I tim se odlikuje naš ustav od drugih konstitucijah, što se neosniva na komadu papira oli na ovom ili na onom čovjeku; što nije kao svod (bolta), koji će se sav srušiti, kad iz njega izvadiš jednu zagvozdu. Naš ustav zasieca u život cieloga naroda; mi nemožemo dokučiti, kako bi mogao narod srećno življeti bez slobodnih županijah i bez sabora. Naš ustav štiti i brani jednako svaki stališ, svakoga pojedinoga državljanina: zato je uz njega prionuo istom ljubavju i duhovnik i svjetovnjak, i plemić i neplemić, i seljak i učenjak — svak se raduje, što su nam povraćene stare pravice.

I to je veliko preimućtvo našemu ustavu, što se može sve to više razvijati, osobito od godine 1848., kadno je postao blago cieloga naroda. On je sada kao sveto drvo, kao lipa, čim je starija,

tim više granah tjera, tim dalje se pruža, i u hladu njezinu sve to sladje narod počiva.

Naš ustav nam daje i sredstva, kojimi ga možemo zakonito braniti od svake napasti, od svake samovolje. To je sredstvo ustavni posluh: svaki državljanin može i mora samo ono slušati, što ustav zapovieda. A kad se višoj vlasti prohtije zahtievati što, čim se ustav vriedja: može takvoj zapoviedi uzkratiti posluh svaki pojedini državljanin, i svaka obćina, i svaka županija, i napokon sám sabor. U ovakvom slučaju odredjuje samo sud, je-li tko krivac*).

Braćo dalmatinska, krajiška i slovenska!

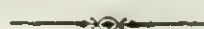
Hrvatska i Slavonija sjedile su evo deset godinah za jednim stolom s vami; al su ustale gladnije, nego što prije bijahu, i opet siromašnije, nego što ikad bijahu. I ono malo hrane, što su ondje dobile, otrovalo im malo ne sok u tielu, posušilo mozak u kostih, ukočilo jezik, omamilo duh.

*) Zakonski članak XII. od godine 1790—1. naredjuje u ovom pogledu: „Sua Majestas sacratissima benigne declaravit, nunquam per edicta seu sic dictas patentales, quae alioquin in nullis unquam Regni judiciis acceptari possunt, Regnum et Partes adnexas gubernandas fore, Expeditione Patentalium ad eum duntaxat Casum reservata, ubi in Rebus Legi alioquin conformibus Publicatio debito cum effectu hac unica Ratione obtineri valeret. Proinde Forma Judiciorum lege stabilita aut stabilienda Authoritate Regia non immutabitur, nec legitimarum Sententiarum Executiones Mandatis impedientur, aut per alios impediri admittentur, nec sententiae legitimae fororum Judiciariorum alterabuntur, imo nec in Revisionem Regiam nec ullius Dicasterii politici pertrahentur, sed secundum conditas hucusque aut in futurum condendas leges, receptam Regni Consuetudinem Judicia per Judices absque Discrimine Religionis deligendos celebrabuntur, executiva autem Potestas nonnisi in sensu Legum per Regiam Majestatem exercebitur.“

Dignite se i vi od onoga stola i posjedajte do svojih sestricah, da zajedno blagujemo — nećete se pokajati! Počastit ćemo vas sladkom hranom ustavnih zakonah, nebeskim pićem narodne slobode!

Čovjek treba da je **svoj**, a vi ste **tudji**; no ustav naš povratit će i vas **sebi**, osviestit će vas i opomenuti, da ste članovi velikoga i slavnoga naroda, kojemu samo sloge treba, da povrati staru svoju sreću, da pomladi staru svoju slavu.

U to ime Bog pomozi!

KAZALO.